

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Regína Čerkovská

Archeologie jakožto specifický společenský a kulturní fenomén

Vedoucí bakalářské práce: doc. PhDr. Václav Matoušek, CSc., Katedra
obecné antropologie, Institut magisterských studií, Fakulta humanitních studií

Studijní program: Humanitní studia, obor: Studium humanitní vzdělanosti

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 20.9.2006

.....

podpis

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala osobám, které mi byly nápomocny při psaní bakalářské práce. Hlavní dík patří vedoucímu mé bakalářské práce doc. PhDr. Václavovi Matouškovi, CSc., který poskytl téma pro zpracování a pomohl mi s výběrem vhodné literatury. Velmi si cením jeho rad a komentářů, kterými mne podporoval v mém úsilí. Zavázána jsem rovněž Mgr. Markovi Halbichovi za jeho ochotu a pomoc při volbě titulů z oblasti antropologie.

OBSAH

ÚVOD	5
1. PROMĚNY ARCHEOLOGIE V ČASE	6
1.1. Vysvětlení pojmu archeologie	6
1.2. Starožitnické počátky	7
1.3. Johann Joachim Winckelmann	9
1.4. Archeologie v době národního obrození	9
1.5. Archeologie za osvícenství	11
1.6. Archeologie a romantismus	12
1.7. Přijetí pozitivismu	13
1.8. Archeologie první poloviny 20. století	16
1.9. Nová archeologie	19
1.10. Postprocesualismus	20
1.11. Archeologie na přelomu 20. a 21. století	21
2. ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY	24
2.1. Vymezení archeologického pramene	24
2.2. Archeologický pramen v procesu vývoje archeologie	26
3. ARCHEOLOGIE A ANTROPOLOGIE	28
3.1. Archeologie a ostatní vědy	28
3.2. Archeologie ve vztahu k historii	28
3.3. Úloha archeologie v rámci antropologických směrů	29
3.4. Archeologická antropologie	32
3.5. Paleoekologie	33
3.6. Archeologie versus antropologie	34
ZÁVĚR	37
LITERATURA	39

ÚVOD

„Kdo jsme, odkud přicházíme a kam směřujeme?“ Tato tzv. věčná otázka lidstva vyjadřuje podstatu snahy člověka neustále se obracet k minulosti a hledat v ní smysl své vlastní existence. Vše pramení z přirozené lidské touhy poznat nepoznané, ovládnout neovladatelné a uspořádat chaos. Potřeba najít určitý řád či systém a odhalit struktury i jejich fungování jsou základními lidskými vlastnostmi. Věda je oblastí, v níž se střetávají touhy jednotlivců s potřebami celé společnosti. Jedním z oborů studujících lidskou společnost je archeologie, disciplína, které se hodlám v této práci věnovat. Prostřednictvím analýzy zachovaných předmětů a jiných hmotných pozůstatků pomáhá archeologie naplňovat výše zmíněné úsilí člověka. Zabývá se hmotnou kulturou s cílem poznat lidskou (pre)historii a vývoj chování a kultury člověka. Patří k těm několika málo vědním oborům, které jsou schopné interpretovat minulost lidstva i z doby před vynálezem písma, je ale nezbytná také pro porozumění pozdějším společnostem.

Jak již bylo řečeno, jedním z rysů charakteristických pro člověka je již od nepaměti pocit sounáležitosti s předky a s minulostí vůbec. Hmotné pozůstatky, dochované z dob našich praotců, jsou pro současného člověka jakousi spojnicí mezi světem a životy dávno minulými a jím samotným. Nutno zdůraznit, že lidé si velmi často ani neuvědomují bezprostřední provázanost historie se současným životem, a to jak u jednotlivých sociálních nebo národních skupin, tak u sebe samých. Vypadá to, že je dnešní člověk historií prostoupen natolik, že ji jako minulost snad ani nevnímá. Otázku, jaký smysl pro současného člověka historie má a jestli může její poznávání nějakým způsobem uspokojit lidské potřeby a pocity si kladou historikové. Opakovaně si tak ujasňují, nakolik má jejich práce smysl a jak silná je po ní poptávka. V případě archeologie to platí dvojnásob.

Existuje celá řada prací, pojednávajících o archeologii z různých úhlů pohledu. Mezi tímto množstvím ovšem, podle mého názoru, připadá jen nevelký prostor úvahám o interdisciplinární spolupráci archeologie a antropologie. Jedním z důvodů může být skutečnost, že se v našich podmínkách tyto dvě disciplíny dosud poněkud míjely, ačkoliv dnes již není pochyb o tom, že archeologie, stejně jako antropologie náleží do velké skupiny disciplín orientovaných na studium člověka. Záměrem této bakalářské práce je učinit pokus o antropologický pohled na archeologii a poskytnout podněty k zamyšlení nad touto problematikou.

Na základě studia autorů, zabývajících se ve svých dílech vývojem archeologie, se snažím objasnit proměny vědeckého chápání světa a v rámci dějinného vývoje seznámit čtenáře s podstatnými aspekty vědního oboru archeologie. Postupný proces utváření společenské role archeologie a její reakce na dění okolo přibližují jak v obecně kulturním kontextu, tak i v užších souvislostech. Uvedené je obsahem první kapitoly. Dále přináším stručné pojednání o archeologických pramenech, základních zdrojích informací z minulosti. Následuje rozpracování souvislostí archeologie s humanitními vědami, které vyústí v rozbor archeologie v kontextu antropologie. Konečně v závěru práce všechny zpracované informace shrnuji a snažím se potvrdit hypotézu, že i když si to archeologie, historie a antropologie mnohdy nepřipouštějí, existuje těsná vazba mezi nimi i mezi jejich výzkumem a kulturním vývojem společnosti.

1. PROMĚNY ARCHEOLOGIE V ČASE

Ještě předtím, než se dostaneme k hlavnímu záměru této bakalářské práce, kterým je antropologický pohled na archeologii, považuji za vhodné čtenáře seznámit, alespoň v základních obrysech, s proměnami, jakými archeologie prošla v průběhu svého dlouhodobého vývoje a zmínit nejdůležitější archeologické směry a školy a významné osobnosti archeologického výzkumu u nás i v zahraničí. Názory na samotné počátky archeologie se různí. Někteří badatelé je datují do starověku, jiní hovoří o novověku a konečně další je vidí dokonce v době moderní. Záleží na tom, zda za archeologii považují jakýkoliv zájem o získávání a shromažďování památek hmotné kultury nebo jí rozumí výhradně vědeckou činnost.

1.1. Vysvětlení pojmu archeologie

Polemiky o historii a jejím smyslu vůbec sahají až od období antického starověku. Tehdy začala vznikat původní evropská kultura a rodily se první městské státy. Archeologii můžeme všeobecně vymezit jako nauku o artefaktech z minulosti, jejich povaze a vazbách mezi nimi.

Ve slově archeologie odhalíme řecká slova *archaios* (starý) a *logos* (slovo, řeč). Prazákladem pojmu byl starý řecký výraz *arché* (počátek, vedení, vláda). Jako první jej, podle dostupných informací, použil „opravdu první řecký filosof“ Anaximandros z Milétu. Z dochovaných materiálů vyplývá, že *arché* chápal jako označení fenoménu projevujícího se výlučně v určitém kontextu, bez počátku a konce (Matoušek 2005, s. 7). V organizaci dějinného přehledu filozofických nauk z pozice pozdně novověkého myšlení se ustálil zvyk začínat dějiny filozofie právě od milétských myslitelů. V úvahách před Sokratovských filosofů nad „počátkem“ světa však nešlo o historické zkoumání, ale o pátrání po tom, co náš svět vlastně ovládá a zanechává v něm svou stopu. Z uvedeného můžeme vyvodit, že výraz *arché* byl skutečně jen jakýmsi předobrazem archeologie v dnešním slova smyslu.

Další výraz, na který narazíme při pátrání po původu slova archeologie je *archailogía* (věda o dávnověku). Staří filozofové jej vymezili jako zkoumání jevů, které jsou pro člověka přímým poznáváním nebo prostřednictvím svědků nedosažitelné. Lze se s nimi seznámit jen skrze zprostředkované informace. Název *Archailogía* nese také úvodní část klasického díla *Dějiny peloponéské války* (v originále *Ho polemos tón Peloponnésión kai Athénaión*, doslova: „Válka Peloponéských s Athényany“), pojednávající o počátku řeckých dějin. Autorem je řecký historik a politik Thúkýdídés, postava, která významně ovlivnila formu historických prací nejen antických, ale i moderních historiků. Byl ve své době prvním, kdo si zvolil jako námět svého díla současnou událost. Na rozdíl od autorů předchozích se snažil hledat příčiny konfliktů a to i na úrovni hospodářského vývoje. Upustil od konceptu božích zásahů a jejich vlivu na vývoj lidských dějin. Thúkýdída můžeme označit za zakladatele historické monografie, časově omezené na historii soudobou. Pojem *arché* v kontextu, v jakém jej použil on, významově téměř odpovídá novodobému pojetí výrazu archeologie (Matoušek 2005, s. 8).

Thúkýdídés bývá často prezentován jako protiklad Hérodotův, zejména v souvislosti s opozicí pojmů *archailogía* a dřívějšího *historiá* (zkoumání, bádání, dějiny). Přestože slovo *historiá* bývalo spojováno zejména s objevnými aktivitami, má se za to, že jádrem významu bylo označení snahy dosáhnout studiem minulosti poučení pro současnost. „Otec

dějepisů“ Hérodotos z Halikárnassu použil slovo *historiá* vůbec poprvé a to v názvu svého díla *Dějiny* (v originále *Historiés apodexis*, doslova: „Výkaz vyzkoumaného bádání“). V devíti dochovaných knihách vytvořil nejucelenější popis světa, známého Řekům ve druhé polovině 5. století př. n. l. Soudil, že k historii je třeba přistupovat geograficky a ke geografii historicky. Známy je výrok, ve kterém hlásá, že geografie je reálná, lidskou rukou vytvořená historie. Pojem *historiés* v Hérodotově pojetí označuje proces zkoumání vůbec, stejně jako výsledky této činnosti (Malina 1981, s. 40). Odtud pramení souvislost s dějinami lidstva v dnešním významu. Teprve další začali termín užívat ve smyslu dějepisu. Obecnější specifikaci dal obsahu slova *historiá* „nejvšestrannější učenec starověku“ Aristotelés ze Stageiry. Pojmenoval jím veškerá zkoumání jevů založených na zkušenosti, které člověk může poznávat subjektivně nebo prostřednictvím svědků (Matoušek 2005, s. 8).

Samou svou podstatou náležely výrazy archeologie i historie k pojmům filosofickým. Archeologii přitom náleželo zkoumání jevů starších, historii naopak jevů mladších.

Jak bylo řečeno již v úvodu kapitoly, bylo to právě období antiky, které se stalo pomyslným počátkem pro soustavné zaznamenávání dějin a souvislou dějepisnou tradici. Ačkoliv první, nebyli národem historiografů pouze staří Řekové a Římané. O poznání a pochopení vlastní minulosti usilovala také západní, křesťansky orientovaná společnost, a to v každém období svého vývoje. Zabývat se však historií, aniž bychom ji vztahovali k současnosti, by nemělo žádný smysl. Vždyť samotný zájem o minulost a výzkumy historie z něj plynoucí, vycházejí z vnitřní potřeby člověka, porovnávat své konání s událostmi z minulosti a zkušenosti, činy a odkazy předků dávat do souvislosti s ději dneška. Jednotlivé etapy procesu uvědomování si historie v průběhu sociálního vývoje člověka uvádí Martin Gojda na příkladu Evžena Neustupného: „E. Neustupný píše o vědomí magickém, mytologickém, nápisovém, historiografickém a vědomí směru dějin“ (Gojda 2000, s. 21).

1.2. Starožitnické počátky

Za vlády franckého krále a prvního středověkého římského císaře Karla Velikého se propojila moc duchovní, reprezentovaná papežstvím s mocí světskou, představovanou Franckou říší. Protože obě tyto mocenské struktury stály na pozůstatcích Římské říše, tedy na odkazu antické kultury, není žádným překvapením, že se právě dvůr Karla Velikého stal významným střediskem kultury a Francká říše Karlovců rozhodující mocností v západní Evropě. Zrodila se zde akademie učenců, kteří odkaz antiky udržovali a rozvíjeli. Sám Karel Veliký byl během vánočních bohoslužeb 25. prosince roku 800 v Římě papežem Lvem III. titulován Augustus a pasován tak na ochránce Římanů. Základy archeologie jako osobitě vědní disciplíny o minulosti tedy nacházíme již na počátku středověku (Matoušek 2005, s. 9).

O nejstarší fázi zájmu o archeologické prameny hovoříme jako o období starožitnickém. Archeologem byl tehdy v podstatě každý milovník starých předmětů, dobrodruh či vlastenecký patriot, usilující o nalézání a poznávání kulturních a uměleckých pozůstatků po předchozích generacích, zejména pak dochovaných dokladů antické civilizace. První zprávy o sbírkách starověkých uměleckých děl v Evropě po zániku antiky, se objevují někdy v polovině 12. století. Váží se k antickým sochám, které přivezl z Říma do své vlasti winchesterský biskup Jindřich. Ve 14. století doznalo zaujetí antikou značného rozmachu a

stalo se výchozím bodem pro novou sbírkotvornou činnost. Zásluhy bývají z velké části připisovány „otci humanismu“, básníkovi a prozaikovi Francescovi Petrarcovi. Termín archeologie označoval vědění o památkách v nejširším pojetí, ale již s výjimkou přírodnin. Zahrnována byla numismatika, epigrafika a dějiny umění (Malina 1981, s. 71). První doložené záznamy o vykopávkách máme ze 14. a 15. století. Probíhaly v Římě pod patronací známého renesančního architekta Filippa Brunelleschiho a podobaly se spíše hledání pokladů než vědecké práci. Do roku 1471 spadá založení sbírky starořímských plastik, iniciované tehdejší papežem Sixtem IV. (Gojda 2000, s. 40).

Spolu s postupným přerůstáním zájmu o antiku v módní vlnu se šířila tendence hledat a poznávat hmotné pozůstatky antické kultury přímo v místě jejich výskytu. Záměrem bylo tyto relikty minulosti nejen studovat a obdivovat, ale také vlastnit. Uvedené podněty vedly v 17. století k rozmachu mnoha sběratelských a poznávacích cest. Z hlediska dějin archeologie je nepřehlédnutelná výprava do Itálie, Řecka a Malé Asie, kterou roku 1675 podnikli sběratelé umění sir Georg Wheeler a sir Gil Eastcourt, matematik, astronom a diplomat Francis Vernon a zejména pak lyonský starožitník a lékař Jacques Spoon. Právě posledně jmenovaný bývá v odborných kruzích označován za možného autora výrazu archeologie (Gojda 2000, s. 40; Matoušek 2005, s. 10). V popisu své výzkumné cesty použil slovo archeologie pro označení vědy o starověku, konkrétně o starověku antickém, čímž dal prvotní impuls k chápání archeologie v dnešním slova smyslu.

Rovněž v českých historických zdrojích z období raného středověku nacházíme odezvy dávných událostí a dějů. Mnohé z nich se, spolu se zmínkami o památkách, staly na počátku 12. století pravděpodobně zdrojem informací kronikáři a knězi Kosmovi, pro jeho „staré pověsti“ z *Kosmovy kroniky české* (v originále *Chronica Boemorum*, doslova: „Kronika Čechů“). Právem bývá Kosmas považován za prvního českého dějepisce. Jeho kronika, líčící dějiny českého státu od mytických počátků, až do roku Kosmovy vlastní smrti, se stala důležitým historickým pramenem. Neméně významným písemným dokladem z té doby je známé dílo české raně středověké literatury *Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*.

Starožitnosti bývaly objevovány zpravidla náhodně a bylo jich málo. Původ předmětů si lidé vysvětlovali různě. K artefaktům se často přistupovalo jako k raritám, zvláštním přírodním výtvorům, dílům kouzelných a nadpřirozených bytostí nebo nespécifikovaným pozůstatkům pohanských dob (Malina 1981, s. 64-65). Archeologické památky začaly vzbuzovat větší zájem až za renesance, v 16. století: „kdy italský humanismus přenášel i na sever od Alp obnovené vědomí o „pohanském“ starověku a jeho pozůstatcích“ (Sklenář 2005, s. 12). V následujícím období baroka, upřednostňujícím legendy před pravdivou skutečností, bývaly nálezy movitých památek ceněny mnohem méně. Přesto stále poskytovaly zájemcům o historické starožitnosti alespoň hmatatelný důkaz bytí dávných předků, což bylo, v souladu s tehdejší představou o dějinách lidstva počínajících přijetím křesťanství, spojováno s předhistorickou érou pohanství.

Přístup založený na shrnutí veškerých archeologických nálezů pod všeobjímající skupinu „starožitností“ se udržel až do osvícenství. V následujících letech již byla nálezům připisována hodnota vypovídajícího, objasňujícího a historického pramene. „Středověký model“ představ o povaze a životě nejstarších předků postupně doplnil klasicistní „model antický“. Z uvedeného zcela jasně vyplývá, že zrod a vývoj archeologie probíhal mezi sběrateli a milovníky starožitností, z nichž ti vzdělanější a zvědavější začali hledat a nacházet v dějinných artefaktech a jejich výpovědích souvislosti, přinášející obraz

nepřetržitého sledu dějinných událostí. Z množství starožitných jednotlivostí tak začal náhle vystupovat vzájemně provázaný systém.

1.3. Johann Joachim Winckelmann

Původní filosofický význam pojmů *historiá*, *archaiologiá* a potažmo i *arché* (viz kap. 1.1.) se prostřednictvím humanistické vědy přesunul do přesněji vymezené oblasti praktického studia dějin. Historie se zaměřila na zkoumání dějinných otázek za využití písemných pramenů, zatímco archeologie se při hledání odpovědí soustředila na prameny umělecké povahy. Badatelé dospěli postupně k logickému závěru, že chtějí-li dostat správné odpovědi, musí také klást správné otázky. Nezbytnou podmínkou proto byla přeměna archeologie v moderní novověkou vědu. K dosažení stanoveného cíle bylo zapotřebí vytvořit vědeckou metodu a určitý řád.

Jedním ze zakladatelů moderních dějin umění a zároveň archeologie byl německý katolický hodnostář a badatel Johann Joachim Winckelmann (Malina 1981, s. 83-84). Jeho stěžejní dílo *Dějiny umění starověku*, zachvátilo nadšením pro antiku celý vzdělaný svět a mělo rozhodující vliv na archeologii. Winckelmannovou velkou zásluhou je, že zavedl řád tam, kde vládl chaos a vnesl fakta tam, kde panovaly dohady. Byl prvním, kdo začal rozlišovat umělecká díla podle jejich slohové formy. Základem Winckelmannovy teorie vývoje umění ve starověku byl pohled na umělecké dílo jako na uspořádaný celek, vycházející z daných životních podmínek tvořícího umělce, tedy z okolní krajiny, podnebí a společenských vztahů. Umělecké dílo navrhoval studovat rozborem jeho formy utvářené proporcemi, tvarem, výzdobou, materiálem a zejména stylem. Následné zařazení výsledků provedené analýzy do obsáhlejšího společenského a přírodního rámce pak umožňuje rekonstrukci kulturního vývoje (Matoušek 2005, s. 11). Vývojovou linii řeckého umění Winckelmann vymezil od počátečního období archaického, přes vysoký a krásný styl až po období úpadku. Přestože byl Winckelmannův názor poněkud idealizovaný a mnohá tvrzení dokonce nesprávná, poskytl archeologii nástroj, který jí umožnil vyjmout z hlubin času zašlé kultury.

Popsaná stylová analýza byla v 18. a 19. století používána jako metoda srovnávací. Spočívala v porovnávání povahy určitého předmětu a jeho vedlejších složek s výsledky pozorování dalších, výzkumníkovými známých předmětů. Na základě výsledného dojmu byl pak studovaný objekt začleněn do širšího kontextu a stanovena skupina artefaktů, do které stylově zapadal. Vzájemné porovnání znaků typických pro jednotlivé skupiny umožňovalo objasňovat jejich souvislosti. Konečným výstupem byla soustava stylistických okruhů předmětů. Stylovou analýzu limitovaly jednak schopnosti samotného badatele a jednak velikost porovnávaných souborů, vše umocněné vykazovanou mírou znaků. Předměty atypické a tudíž těžko porovnatelné, představovaly určitý problém a zůstávaly proto často nezařazeny.

1.4. Archeologie v době národního obrození

Proces transformace feudálních společenství ve společnost občanskou vyvolal u většiny národů potřebu vymezovat se prostřednictvím své minulosti. Hledání kořenů národní etnické identity a soudržnosti bylo nepostradatelné při formování státní ideologie. Ta mnohdy sloužila i jako nástroj moci. Roli prostředku pro vytváření mýtů o vzniku

národních států zastávala minulost až do konce novověku. Jednotliví členové určitého společenství, národa nebo státního útvaru zaujímají ke svým dějinám vždy subjektivní postoj. Jednotlivé postoje jsou podstatnou součástí vztahů uvnitř společnosti a ve svém souhrnu utvářejí její celkové historické vědomí.

Vznik moderní archeologie byl v podstatě reakcí na proces formování moderních evropských národů. V mnoha oblastech Evropy se již od středověku a raného novověku vytvářely etnické a politické konstrukce, vedoucí ke vzniku prvních národních států, jimiž byly Portugalsko, Španělsko, Francie, Nizozemí, Dánsko, Švédsko a Velká Británie. U největších z evropských národních celků, jako např. Velká Británie a Francie, se v 19. století projevil určité mocenské ambice, což ovlivnilo také orientaci archeologických výzkumů (Gojda 2000, s. 32; Matoušek 2005, s. 12). V popředí zájmu těchto států bylo, ve snaze podpořit význam vlastního etnika, vyhledávání památek předních vyspělých civilizací a kultur. Důkazem jsou francouzské a britské archeologické školy, působící dodnes. Jiné země, např. Dánsko a Švédsko, vymezily svou národní identitu až počátkem 19. století, neboť vznikaly na multietnických základech. Pro další, např. politicky nesourodou Itálii, bylo národní hnutí procesem nepostradatelným pro její sjednocení.

Jednotlivé etnické skupiny v multietnických říších naléhavě žádaly o skutečnou politickou moc a osamostatnění své národnosti. Poukazovaly přitom na přerušenu tradici státnosti a svou etnickou minulost. Stejný jazyk, sdílená kultura a společná minulost byly podstatné při vytváření každého moderního evropského národa. K oborům nutným pro rozvíjení teorie národa patřily zejména jazykověda, národopis a dějepisectví, které se v 18. století, postupným obrozeneckým vývojem, staly ohniskem vyššího národního zájmu.

V téže době usilovali i Češi o emancipaci českého národa v rámci rakouské monarchie. Národní buditelé se snažili oživit český jazyk a motivovat český národ k větší uvědomělosti vyzdvižením těch etap národní minulosti, které by mohly zmíněné cíle obnovy národa podpořit. Za přispění historiků, umělců, jazykovědců, kronikářů i mnoha zapálených vlastenců tak začalo utváření českého dějinného mýtu, opírajícího se o legendy a skutečnosti, které podporovaly vytváření pozitivní představy českých dějin, vzoru národního hrdiny a společného nepřítele. Národně-politické zdání bylo natolik silné, že v případě nedostatku skutečných pramenů, docházelo k jejich falzifikaci, jako tomu bylo i v případě známých rukopisů Královedvorského a Zelenohorského (Gojda 2000, s. 28). Rukopis Královedvorský měl údajně pocházet ze 13. století, rukopis Zelenohorský z 9. století. Šlo o padělky staročeských básnických skladeb o slavných událostech z české historie a mytické minulosti. Jejich účelem bylo prokázat starobylost a vyspělost české kultury. Dnes jsou rukopisy pokládány za významné literární památky z počátku 19. století.

Z hlediska zájmu o archeologické nálezy můžeme, podle Martina Gojdy, epochu českého národního obrození rozdělit do dvou období (Gojda 2000, s. 29). První z nich spadá do druhé poloviny 18. století až první poloviny 19. století a charakteristický je pro ni starožitnický zájem o zvláštní předměty (viz kap. 1.2.). Později, vlivem romantismu, přistupuje též zájem etnohistorický. Druhé období, datované do poloviny 19. století, souvisí s nástupem pozitivismu (viz kap. 1.7.). V celoevropském měřítku tehdy archeologie začala sloužit společné myšlence, což spočívalo hlavně v pátrání po kořenech národů a v ideologické podpoře úsilí o přerod a sebeurčení převážně do té doby utiskovaných etnik. Začala se vymezovat slovanská a germánská archeologie a ve Francii ve druhé polovině 19. století archeologie Keltů.

Období národního obrození bylo pro archeologii velice významné. Dokazovalo, že uvědomování si a pochopení historie nelze vztahovat až k písemným pramenům, jelikož jde o proces mnohem starší, související s produkcí hmotné kultury. Rovněž k vytvoření obrazu nejstarších dějin českého území sloužily zejména předměty z archeologických vykopávek. Jejich stěžejní význam vyzdvihl přední představitel první generace národního obrození u nás, filolog a historik Josef Dobrovský. Mezi prvními prohlásil archeologické památky za plnohodnotný historický pramen pro období před vznikem písemných dokladů. Byl si však vědom také omezení, na která tradiční studium historie v našich poměrech naráží. Mnozí autoři Dobrovského, pro jeho přínos archeologii, označují za „otce české prehistorie“ (Gojda 2000, s. 29; Matoušek 2005, s. 13-15; Sklenář 2005, s. 134).

1.5. Archeologie za osvícenství

Zásadním předělem v pohledu na člověka jako na bytost schopnou uvažovat o svém vlastním myšlení byl v 18. století nástup osvícenství a racionalismu. Došlo ke zdůraznění pojmu pokroku. Šlo ovšem o pokrok společenský a morální, ne výrobní a materiální. K těm, kdo svým zdůrazněním lidského uvědomění a sebepochopení přispěli k zahájení epochy moderního člověka patřili především Jean-Jacques Rousseau a René Descartes (Malina 1981, s. 79-80).

Myšlenkové klima té doby, společně s důrazem na rozumový přístup, charakteristický pro druhou polovinu 18. století, ovlivnilo také věcný postoj k archeologickým nálezům. Tendence vytváření vědecky podloženého obrazu národní minulosti motivovala také rozvoj národních evropských archeologií. Třebaže ne všechny badatele můžeme řadit k osvícencům, mělo v této oblasti osvícenství značný vliv. Příkladem badatele osvícenstvím neovlivněným je Karel Josef Biener, rytíř z Bienenberka (Sklenář 2005, s. 13, 76). Prováděl vlastní vykopávky a shromáždil první velkou archeologickou sbírku u nás. Snad proto bývá často označován za „otce české archeologie“. Ve svém přehledu pravěkých nálezů v Čechách, z roku 1773 a prvním spise o českých starožitnostech, vydaném v letech 1778 až 1785, nálezy nejen patřičně popsal, ale také o nich uvažoval v historických souvislostech. Přesto ještě v předmětech neviděl svébytné historické prameny. Příkladem postoje osvícenského je již zmíněný Josef Dobrovský (viz kap. 1.4.). Jeho pokus o historické určení nálezů hrobů u Hořtína z roku 1786 byl první zveřejněnou studií tohoto druhu u nás. Dobrovského stěžejní význam spočívá v jeho konstatování, na které odkazuje Karel Sklenář, že: „nálezy jsou „mluvícími doklady“ - historickým pramenem, který může vypovídat o své době a prostředí i tehdy, když je nelze připojit jako ilustraci k žádné známé historické zprávě“ (Sklenář 2005, s. 13).

V době osvícenství zaznamenal vývoj archeologie rozmach ve všech směrech. Vznikaly první archeologické instituce a časopisy a došlo také k profesionalizaci oboru a jeho vstupu na univerzitní půdu. Zasloužil se o to především archeolog a historik umění Jan Erazim Vocel, autor prvních odborných i populárních archeologických příruček a jeden z prvních vysokoškolských profesorů archeologie ve světě. Prvním, kdo u nás podnikl řízený archeologický výzkum byl Johann Hyacint Arnold. Svůj objev učinil v letech 1802 až 1803 poblíž Lochovic na Hořovicku. Popis výzkumu vydal Josef Dobrovský s komentářem jako první publikovanou nálezovou zprávu naší archeologie (Matoušek 2005, s. 16; Sklenář 2005, s. 13, 53).

V 19. století se archeologie začala poměrně rychle formovat do podoby skutečné vědy. Typický byl přednostní zájem o období před výskytem nejstarších písemných pramenů. Došlo k chronologickému vymezení předmětu archeologie a od 40. let 19. století přistoupily snahy o uzákonění ochrany archeologických nálezů. Archeologický pramen se stal věcí veřejného zájmu a chráněnou památkou. Mnozí badatelé již také uznávali hypotézu o třídobém členění pravěku na dobu kamennou, bronzovou a železnou. Dánský archeolog Christian Jorgensen Thomsen do těchto tří po sobě následujících skupin uspořádal sbírky kodaňského muzea. U nás poprvé použil tento systém členění pravěku Josef Vojtěch Hellich ve své příručce české archeologie z roku 1843 (Malina 1981, s. 108, 125; Matoušek 2005, s. 17; Sklenář 2005, s. 217).

Co se týče metody archeologické práce, věnovala se archeologie zpočátku jednotlivým předmětům, z čehož pramenilo označení artefaktální archeologie. Jejím charakteristickým rysem bylo hledání objektů typických pro určitý úsek slohového vývoje. Typologickou metodu rozvinul a chronologické třídění doby bronzové a železné vypracoval švédský archeolog Oscar Montelius. Němec Paul Reinecke vytvořil na základě jeho metody chronologické systémy doby bronzové, halštatské a laténské. Třídění prošlo určitými úpravami a používá se ve středoevropské archeologii dosud (Matoušek 2005, s. 17).

Moderní archeologie vzešla z tradičního dějepisectví. Společným cílem obou oborů byla myšlenka etnických dějin. Jeho uskutečnění dosáhl v Čechách na sklonku 19. století Josef Ladislav Píč (viz kap. 1.7.). Neuznával zavedená klasifikační schémata, kritériem pro něj byl pohřební obřad. Ve svém životním díle *Starožitnosti země České*, z let 1899 až 1905, shromáždil a postavil do evropských souvislostí veškerý známý nálezový materiál. Rozčlenil pravěké dějiny na pokolení skrčených koster, kamenných mohyl a žárových hrobů. Viděl v nich správný směr vývoje archeologického studia. Píčova myšlenka ztotožňování konkrétních archeologických souborů s konkrétními společenskými skupinami je aktuální i dnes (Matoušek 2005, s. 18).

V souvislosti s vývojem archeologie v 19. století nesmíme opomenout zmínit ještě jeden její typický rys a tím je snaha o systematické vyhledávání, odkrývání a shromažďování archeologických pramenů (Matoušek 2005, s. 18).

1.6. Archeologie a romantismus

Pro celou generaci romantismem ovlivněných českých archeologů byla hnací silou jejich výzkumů snaha objevit a výsledky své práce podpořit kulturní a duchovní základy národa a národní identitu (Gojda 2000, s. 29, 41; Matoušek 2005, s. 13-14). Za každým podstatným objevem badatelé hledali nějakou národně významnou dějinnou událost či historickou osobu. V období romantismu proto bylo v popředí zájmu archeologické veřejnosti cílené vyhledávání míst, podle historických pramenů svázaných se životem, činností nebo místem posledního odpočinku významných postav národních dějin. Tento národnostní stimul vyzdvihl archeologii v Čechách, zejména v pozdější etapě romantismu, mezi ostatní tehdy uznávané vědecké obory, a přestože na hmotné prameny bylo i nadále pohlíženo jako na starožitnosti, vynesl rozmach romantického nacionalismu archeologii do širšího společenského povědomí.

Nahlédneme-li do děl všeobecně známých představitelů romantického období, Františka Palackého a Pavla Josefa Šafaříka, s podivem zjistíme, že v nich výše uvedený význam

archeologie pro toto období nenajdeme. Historik a politik František Palacký se v první části rozsáhlých *Dějiny národa českého v Čechách i v Moravě* archeologií nezabýval vůbec a Pavel Josef Šafařík, který ve svém životním díle *Slovanské starožitnosti* dokazoval rovnocennost Slovanů s ostatními národy, a skutečnost, že jsou původními obyvateli Evropy, stejně jako ostatní národy, se jí rovněž vyhnul. Nedoceněným autorem, řazeným k čelným představitelům starší generace českých romantiků, jehož tvorba stála u zrodu samostatné archeologie byl Matyáš Kalina z Jäthensteinu. Jeho kniha *Böhmens heidnische Opferplätze* z roku 1836 byla, jako první věnovaná české archeologii, opakem děl obou výše uvedených autorů (Sklenář 2005, s. 274). Nejen, že obsahuje soupis nálezů a lokalit, doplněný první archeologickou mapou Čech, ale usiluje o ucelený náhled na nejstarší minulost. Prosazuje myšlenku o nepřerušené generační linii slovanského osídlení, přechodně utiskovaného rozpínavými Kelty a Germány.

Důležitým krokem co se týče prezentace, propagace, ale i ochrany, poznávání a dalšího odborného studia archeologických nálezů, bylo zřizování veřejných sbírek a muzeí (Sklenář 2005, s. 14-15). Dnes je považujeme za jeden ze stěžejních podnětů přerodu českého starožitnictví ve skutečnou archeologickou vědu. Významným mezníkem v tomto vývoji byl rok 1842, kdy František Palacký dosáhl osamostatnění archeologické sbírky v Národním muzeu. Do funkce kustoda prosadil Josefa Vojtěcha Hellicha. O rok později vznikla první oborová archeologická instituce, Archeologický sbor Národního muzea.

Významnou osobností české archeologie 19. století byl Jan Erazim Vocel. Jeho spisy z roku 1845 se staly základem české archeologické literatury. Pod Vocelovým vedením vyšly první odborné příručky a časopisy, např. *Archeologické listy* z roku 1852 či *Památky archeologické* z roku 1854. Jeho doménou byla keltská a antická numismatika, mimo „pohanské“ archeologie se věnoval také studiu a výuce archeologie „křesťanské“. Na sklonku života, v letech 1866 až 1868, sepsal své stěžejní dílo *Pravěk země české*, historicko-etnologický souhrn odrážející zvolna zanikající romantismus. Dnes je vnímáme jako protipól Šafaříkových *Slovanských starožitností*.

Počátkem 60. let 19. století se na bázi mnohdy až bojovného nacionalismu utvářela, kolem Spolku pro dějiny Němců v Čechách, separátní německá archeologie. Odborností nedosahovala úroveň archeologie české. Několik málo jedinců na Moravě, zabývajících se v období romantismu archeologickými nálezy, se hlásilo převážně k německému prostředí. V důsledku toho zde nebyla vytvořena příslušná archeologická struktura. Z osobností moravské archeologie bychom měli zcela jistě zmínit Moravského zemského historiografa a církevního historika Bedu Dudíka a jeho hlavní, velmi podrobné dílo *Historie Moravy* (Sklenář 2005, s. 16, 149). Moravskou historií se zabýval rovněž romantický syntetik Alois Vojtěch Šembera, autor mapy Moravy s vyznačením historických lokalit. Proti Vocelovi hájil nekritické názory slovanského autochtonismu.

1.7. Přijetí pozitivismu

Po výše zmíněných počátečních krocích v období romantismu, upevnila archeologie své postavení ve společenství věd přijetím pozitivismu, filosofického směru poukazujícího na smysl a potřebnost vědy v moderní společnosti. Pro historické vědy to znamenalo návrat k počátkům. Také archeologie revidovala pod vlivem tohoto směru dosavadní postoj ke svým pramenům, způsobu jejich získávání a zpracovávání. Byl zdůrazněn význam metody

a spolupráce s jinými obory, zejména s antropologií a přírodovědou (viz kap. 3). V daném období se používalo několik metod (Gojda 2000, str. 41-42):

1. Metoda historicko-srovnávací: cílem je nalezení společného původu kulturních jevů na základě stanovení shody mezi nimi; východiskem je obnovení a porovnání nejstarších prvků společných různým sférám hmotné kultury a vědění.
2. Metoda kulturně-historická: vychází z předpokladu historie jako vnitřně jednotného, zákonitého procesu; klade důraz na psychologii lidí a jejich chování; dějiny vnímá jako dějiny kultury.
3. Metoda induktivní: způsob empirického studia jevů, přechodu od jednotlivých faktů ke zobecnění; v poválečném období zpochybněna, v mnoha zemích je stále nevysloveným způsobem přístupu k archeologii; pro tradiční archeologii je charakteristická z čistě metodologického hlediska.
4. Metoda typologická: významná pro výzkum pravěku; vycházela ze zájmu o hmotné prameny, jejichž analýzou, založenou na sledování vývoje tvaru a výzdoby, hledala časovou posloupnost nálezových souborů a vzájemné vlivy mezi kulturami.

Ve svém důsledku znamenal pozitivismus ve druhé polovině 19. století snahu o objektivní výzkum minulosti, nekomplikovaný národnostními ani mocenskými zájmy. V této době vývojových zvrátů však převažovala nestranná koncepce, mnohdy nahrazována emocionálnějším postojem, završovaným nacionálně zaměřenými tématy, jako např. konstrukce národní historie Čechů Františka Palackého. Podobné programově-subjektivní výklady reagovaly na probíhající národnostní útlak v Rakousko-Uherské monarchii, což potvrzuje také skutečnost, že čím méně byl daný národ vystaven národnostnímu, ideologickému či jinak dogmatickému útlaku, tím svobodnější společnost na poli historiografie po sobě zanechal.

Převážně od konce 60. let 19. století se začal také u nás šířit pozitivistický přístup, ponechávající romantický historismus v pozadí a vyzdvihující hmotné památky jako smysl vědeckého výzkumu. Začalo druhé významné období archeologie. Karel Sklenář pojmenoval rozmezí od poloviny 19. století až do 20. let 20. století jako období archeologické. V počáteční fázi proběhla archeologická analýza, následovala archeologická syntéza (Gojda 2000, s. 42; Sklenář 2005, s. 17). Námětem pozitivistické analýzy, datované do 70. až 90. let 19. století, byla myšlenka lidského vývoje a prioritním požadavkem detailní analýza hmotných pramenů, aplikace určitých přírodovědných metod a v neposlední řadě integrace archeologie do širšího rámce antropologie. Zpočátku se v Čechách tento směr prosazoval jen pozvolna. Důvodem zřejmě byla vžitá tradice historismu v českém nacionalistickém prostředí.

Na české archeologické scéně se s pozitivismem setkáváme od konce 19. století. V čele první pozitivistické generace českých archeologů stál od roku 1874 jednatel Archeologického sboru Národního muzea v Praze a redaktor *Památek archeologických*, Josef Smolík (Sklenář 2005, s. 17-18, 518). Inicioval rozvoj pozitivistické metodologie a pochopení srovnávacího studia a významu nálezových souborů. Ke zdokonalení metody terénního výzkumu a pozvednutí úrovně jeho publikace značně přispěli přední členové a spolupracovníci Sboru. Jejich přínos práci s artefakty spočíval v posunu od srovnávací morfologie k chronologicko-typologické systematice tj. vyhledávání tvarů typických pro

určitá období a jejich slučování do územně-časových celků. Důležité byly také poznatky rodícího se technologického studia a rostoucí zájem o přírodovědné stránky archeologických nálezů a situací.

Zejména od poloviny 19. století zdůrazňovali archeologové posuzování nálezů v obecně přírodních poměrech (Matoušek 2005, s. 19). Novou metodou datace archeologických nálezů byla metoda vertikální stratigrafie založená na vytváření obrazu kulturního vývoje podle umístění nálezů do posloupnosti horninových vrstev. Laboratorní metodu typologicko-chronologickou doplnila terénní stratigrafická metoda relativní chronologie. Posuzovaly se nejen artefakty, ale i jiné nalezené entity, stylovou analýzou opomíjené, jako kosti, kousky zuhelnatělého dřeva apod. Archeologie se definovala jako vědní obor metodicky náležející do okruhu společenských a přírodních věd. Nedílnou složkou archeologických prací se staly přírodovědné rozborů, čímž byla stylová analýza mnohem více porovnávána s přesnými údaji přírodních věd. Do popředí se dostal terénní výzkum, který prošel významnými inovacemi a zdokonaleními (Malina 1981, s. 158-160). Půdní vrstvy byly vymezeny jako vrstvy kulturní. Tyto a mnohé další změny formovaly vývoj archeologie po celé 19. století, století progresu a emancipace archeologie.

Příkladem archeologického výzkumu výrazně uplatňujícího přírodovědně-antropologické pojetí byl výzkum starší doby kamenné. Za průkopníky můžeme označit geologa Jana Krejčího a v samotné etapě pozitivismu hlavně paleontologa a archeologa Antonína Friče. Paleolitický archeologický výzkum byl doménou moravských badatelů, z nichž stojí za zmínku Jindřich Wankel, průzkumník Moravského krasu. Skupina krasových badatelů svým způsobem nahrazovala potřebné, avšak neexistující, odborné ústředí nacionálně české archeologie v Brně, kde postrádala pro vznik takového centra vhodné podmínky (viz kap. 1.6.). Zformovala je až v 80. letech při Vlasteneckém spolku musejním v Olomouci, založeném roku 1883, a jeho *Časopisu Vlastivědného spolku musejního v Olomouci*. Vytvořená skupina se orientovala zejména na postpaleolitický pravěk a autochtonisticky chápaný slovanský raný středověk. Složitě podmínky pro vznik archeologických institucí na Moravě paradoxně iniciovaly rozmach archeologie amatérské, zaměřené na terénní výzkum a sběratelství (Sklenář 2005, s. 19).

Kořeny oblastních muzejních sbírek i první archeologická oblastní střediska pozitivistické generace nacházíme ve větší míře v Čechách. Pozitivistická archeologie však působila na regionální úrovni také v německojazyčných oblastech a občas docházelo ke vzájemné spolupráci. Příkladem může být postoj pracovníků ústředních archeologických institucí ve Vídni, podílejících se na archeologickém výzkumu Čech. Pouze klasická archeologie omezující se na filologicky a umělecko-historicky zaměřenou výuku na pražské Karlově univerzitě nevyvolala tehdy v ostatních archeologických kruzích větší zájem.

Obdobím změn byla 90. léta 19. století. Archeologie nadále zůstávala pod vlivem pozitivismu, nicméně se již vyskytovaly určité reformy, jejichž důsledkem byl později vznik jednotlivých archeologických škol. Pozitivistická klasifikace materiálu, typologie a chronologie byla pro budoucnost oboru potřebná, nicméně množství poznatků, evropskou archeologií v tomto období shromážděné, vyžadovalo vznik kompaktnějších obrazů minulosti. Převládaly tři hlavní přístupy (Sklenář 2005, s. 21):

1. Politicky motivovaný historismus národních společností: návrat k historickým kořenům vlastních etnik; archeologie se zprostila koncepční vazby na přírodovědě a formovala

se jako disciplína společenskovední, historická; ve vlastní historiografii se pozornost obrátila k hospodářským a společenským dějinám, namísto politických.

2. Myšlenkový svět představ a přístupů „trojjediné“ antropologie: snaha popsat pokrok „bezejmenného člověka“ v duchu evolucionismu, ilustrovaného etnologickými paralelami; čistě archeologický pozitivismus upřednostňoval evoluci věcí, dějiny jako sled seskupení typů a tvarů nálezového materiálu ve vymezeném čase a prostoru.
3. Empirický pozitivismus: nezatížený koncepčními otázkami; udržovali jej archeologové-amatéři.

Přestože mnoho našich archeologů té doby se sdružovalo ve společnostech orientovaných antropologicko-etnologicky, jako vídeňské, berlínské či německé, nevyvolal u nás tento směr paradoxně žádnou velkou reakci. Leckde byla dosud zakořeněna tradice národní a slovanské archeologie, položená Janem Erazimem Vocelem (viz kap. 1.6.). Oba uvedené přístupy se zanedlouho dostaly do rozporu (Sklenář 2005, s. 22).

Přístup kulturně-historický zastávala „muzejní škola“, skupina archeologů soustředěná okolo Josefa Ladislava Píče. Jeho vystoupení přineslo změnu v myšlení a rozkol v české archeologii. Uvědomoval si kvantitativní nedostatky stávajícího pramenného fondu a sestavil nový, koncepčně dokonalejší, na jehož bázi v letech 1894 až 1896 prakticky vytvořil, utřídil a instaloval archeologickou expozici v Národním muzeu. Nejvýznamější publikací Píče byly třídílné *Starožitnosti země české*, napsané mezi léty 1899 až 1909. Pokusil se podat nejstarší dějiny Čech jako dějiny etnických celků. Josef Ladislav Píč se svou periodizací narazil na odpor Lubora Niederleho. Jejich diskuse vyústila v kontroverzi mezi „muzejní“ a „univerzitní školou“. Pozitivistickou linii „univerzitní školy“ vytvářel kritikou Píčových názorů archeolog a sběratel Karel Buchtela. Odborně s nimi spolupracoval také zakladatel moderní antropologie Jindřich Matiegka, který však do výše zmíněných sporů příliš nezasahoval. Zázemím školy byl Prehistorický odbor Společnosti přátel starožitností českých v Praze.

Střety a vzájemné ovlivňování obou škol vytvářelo základy pozdějšího vývoje české archeologie (Malina 1981, s. 163). Josef Ladislav Píč shrnul názory obou zneprátelených stran ve spisku z roku 1908. O dva roky později na něj reagoval a odborný zápas škol tak dokončil Lubor Niederle vydáním Buchtelovy a své *Rukověti české archeologie*. Po Píčově smrti se „univerzitní škola“ dostala na přední pozice v Národním muzeu a usilovala o sjednocení české archeologie. První společný sjezd archeologů z Čech a Moravy se uskutečnil roku 1912 v Praze. Další vývoj byl však přerušen vypuknutím První světové války.

1.8. Archeologie první poloviny 20. století

Ve znamení prehistorické analýzy a syntézy se nesla, podle Karla Sklenáře, 20. až 30. léta 20. století. Podstatou české archeologie byla syntéza *Rukověti české archeologie* (viz kap. 1.7.), těžící z výsledků pozitivistického roztržení a uspořádání nálezového materiálu do systému následných kultur. Meziválečná archeologická komunita zachovávala vývojový obraz pravěkého lidstva jako sledu archeologických kultur, charakterizovaných reálnými rysy hmotných artefaktů, jejichž vztahy byly určovány pomocí typologie, tedy metody převzaté z předchozích období, ale také obvyklými interpretačními modely jako migrace

nebo difuze (Sklenář 2005, s. 24-25). Docházelo k významovému splynutí pojmů archeologie a prehistorie. Jednalo se o pravěk zemědělský. Souběžně s prioritní prehistorickou, pokračovalo také studium raně středověké archeologie, známé jako slovanská. Započatý rozvoj historické neboli středověké archeologie, mající dosud druhořadé postavení, čerpal z jejího úzkého vztahu k dějinám umění, zejména architektury. Klasická archeologie se soustředila na památky z dob římského působení na našem území.

Mnohé významné osobnosti poválečné archeologie započaly svou odbornou dráhu ve 20. letech 20. století studiem na Karlově univerzitě (Sklenář 2005, s. 25). Tito absolventi pak stáli u zrodu archeologických kateder na univerzitách nových. Stěžejní pro výuku archeologie u nás bylo otevření druhé české univerzity roku 1919 v Brně. V duchu názorů pražské „univerzitní školy“ zde od roku 1931 působil významný český archeolog Emanuel Šimek. Třetím vzdělávacím centrem v českých zemích byla Německá (Karlova) univerzita v Praze.

Státní archeologický ústav, s posláním zajišťovat záchranný výzkum, byl založen roku 1919 z podnětu Lubora Niederleho. V průběhu první světové války bylo otevřeno další pracoviště v Brně. Dožívající Archeologický sbor Národního muzea vydával, společně s Archeologickou komisí České akademie pro vědy, umění a slovesnost, časopis *Památky archeologické*. Pokusy Moravského archeologického klubu o obnovení časopisu *Pravěk* se naopak nezdařily. Nová celostátní Společnost československých historiků, založená roku 1919, začala tři roky nato vydávat *Obzor prehistorický*. Protipólem na německé straně byl Deutsche Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in der Tschechoslowakei s časopisem *Sudeta*. Na jižní Moravě došlo k obnovení spolku Starý Velehrad a jednotlivé regiony zakládaly své vlastní muzejní spolky (Novotný a kolektiv 1986, s. 10-11; Sklenář 2005, s. 26-27).

Činnost českého archeologického výzkumu v cizině byla v meziválečném období mnohem omezenější než v 19. a na počátku 20. století. Na druhou stranu se Čechy ve 30. letech staly výzkumnou lokalitou pro Americkou školu prehistorických studií. Dařilo se produkci české archeologické beletrie, popularizující odborné poznatky zejména mezi mládeží.

Pro teoretickou archeologickou práci znamenalo vypuknutí války jen přerušení dlouhodobých cílů. Správa veškeré archeologické činnosti v Protektorátu Čechy a Morava přešla do německých rukou. Výzkumná pracoviště buď přímo řídili nebo alespoň kontrolovali nacisté. Platil zákaz terénní výzkumné činnosti, byly zabavovány „nevhodné“ publikace a čeští badatelé perzekuováni. Uzavření vysokých škol minulo jen Německou (Karlovu) univerzitu. V německojazyčných oblastech, odtržených od českých zemí a připojených v roce 1938 k Velkoněmecké říši, byla archeologii jako možnému nástroji propagandy, v souladu s říšskými zvyklostmi, věnována značná pozornost. V Teplicích byl zřízen Úřad pro pravěk, coby ústředí archeologické práce. Jeho činnost ovšem narušovaly odchody mužů na frontu. Obdobné problémy postihly také velké instituce ve Slezsku.

Po zániku českých odborných časopisů čekal v průběhu druhé světové války stejný osud i německé. Navzdory nucenému útlumu činnosti však zaznamenala česká archeologická obec v tomto nelehkém období příchod nových mladých zájemců o archeologii. Vyhledávali a upřednostňovali spíše vedlejší archeologická pracoviště.

Bezprostředně po skončení druhé světové války nastala celková obroda české archeologie. Přerušenu činnost znovu zahájily pražská Karlova univerzita i brněnská Masarykova

univerzita. Na předválečnou práci navázalo pražské Národní muzeum, brněnské Zemské muzeum a další velká regionální muzea (Sklenář 2005, s. 28). Státní archeologický ústav obnovil jak záchranné, tak systematické výzkumy, o čemž zpravoval v bulletinu *Informační služba Státního archeologického ústavu*, přejmenovaném později na *Archeologické rozhledy*.

Vzhledem k progresivním krokům 50. let můžeme tehdejší českou archeologickou obec definovat jako poměrně početnou, konsolidovanou a profesionalizovanou, což jí vyneslo status standardní vědecké disciplíny (Matoušek 2005, s. 22). Pro rostoucí politickou závislost, spojenou s vědeckou izolací a ekonomickým úpadkem, jejichž důsledkem byl obecný pokles národního sebevědomí, ztrácela postupně archeologie svou poválečnou společenskou prestiž. Tehdejší politické souvislosti udělaly z archeologických výzkumů nástroje propagandy. V reakci na německou okupaci bylo úkolem archeologie shromažďovat a v duchu panslavistické teorie interpretovat doklady kulturní vyspělosti Velkomoravské říše a raného českého státu. Výsledky bádání pak sloužily různým politickým cílům.

Spolu s uvedenými ideologizujícími požadavky byla v poválečném Československu, stejně jako v jiných evropských zemích, aplikována nacionalistická teorie Gustava Kossiny hlásající možnost ztotožnění archeologické kultury s etnickými skupinami, kmeny či národy (Gojda 2000, s. 30). S myšlenkou, že archeologie dokáže vymezit kulturní oblasti, které lze ztotožnit s konkrétními etnickými a národnostními celky a ty sledovat pomocí retrospektivní metody hluboko do minulosti, vystoupil Kossina již v roce 1895 (Malina 1981, s. 188). Teze je známá též jako „škola sídelní archeologie“ či slovanská kulturní jednota.

Pod vládou komunistických režimů v poválečném období došlo k reorganizaci vědeckého výzkumu. Výsledkem byla tuhá centralizace se všemi jejími průvodními jevy. Nastoupila kontrola veškerých aspektů archeologické činnosti i archeologických pracovníků. Archeologie se, společně s ostatními humanitními a sociálními obory, stala nástrojem státní ideologie. Byla jí vnucena idea marxismu-leninismu. Uvedené kroky vedly k izolaci naší archeologie od svobodného vývoje v ostatních zemích Evropy, což slovy Martina Gojdy mělo za následek: „absenci kontinuální reflexe západoevropské teorie v archeologii a historiografii obecně“ (Gojda 2000, s. 51).

Z teoretického a metodického hlediska rozvíjela evropská i naše archeologie pozitivistické směry meziválečného období, dospívající od tradiční morfologické, typologické a komparativní analýzy k syntézám, jejichž cílem bylo rozpracování systému archeologických kultur a vyhledávání vzájemných genetických i geografických vazeb za pomoci tradičních metodických nástrojů evolucionismu (Sklenář 2005, s. 29). Veškerá činnost však byla ovlivněna diktovaným obdivem sovětských vzorů v teorii, metodě i praxi. Způsobilo to zánik starších vědeckých akademií, jako České akademie věd a umění či Královské české společnosti nauk, které nahradila Československá akademie věd podle sovětského vzoru. Vcelku dobře si vedl Státní archeologický ústav, který válečnými lety provedl a v ústřední pracoviště oboru proměnil Jaroslav Böhm. Roku 1966 proběhl v Praze VII. Kongres mezinárodní unie věd prehistorických a protohistorických při UNESCO. Vyústil ve velkolepý triumf mezinárodní spolupráce, což znamenalo skutečný společenský vzestup oboru (Novotný a kolektiv 1986, s. 14). Od konce 60. let začal pomalu opadat ideologický zájem na výsledcích archeologie a s ním státní dotace na jeho podporu.

1.9. Nová archeologie

Zásadní změny historického myšlení přineslo 20. století. Nastal obrat v nazírání na smysl historie, bádání o ní, na metodologii, způsob práce s prameny i na volbu témat. Iničiátory byli historikové seskupení kolem francouzského odborného časopisu *Annales* (v originále *Annales d'histoire économique et sociale*, od roku 1946 pak *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations*). Otevřeně se postavili proti historiografii, která jednoznačně kladla důraz na politické a diplomatické dějiny a historii chápala jen jako prosté vysvětlování jedné události za druhou bez hlubšího pochopení společnosti té které doby. Jejich primárním cílem bylo pojetí historie, které by dokázalo pokrýt všechny oblasti lidské činnosti (Gojda 2000, s. 27). Pro školu *Annales* byla typická spolupráce s dalšími humanitními, ale i přírodovědnými a exaktními obory. Annalisté se začali zabývat hospodářskými a sociálními dějinami, dějinami každodennosti, historickou geografii, mentalitami a ideologiemi, vlivem životního prostředí na člověka a společnost i jevy a strukturami, které se vyvíjely po celá staletí, jako např. vnímání času, čarodějnictví apod. Fernand Braudel, představitel druhé generace školy *Annales*, rozdělil historii do časových struktur a zdůraznil nutnost přihlížet k nim při zkoumání minulých událostí. Upozornil také na potřebu soustředit se na osobnost člověka. Oba uvedené aspekty podtrhly význam archeologie a archeologických pramenů, jejichž charakter umožňuje zkoumat mikrostruktury každodenního života, stejně dobře jako dlouhá časová období.

Podobné historické tendence najdeme pod obecným pojmem „nová historie“ (Matoušek 2005, s. 20; Sklenář 2005, s. 30). Výchozí směr se začal utvářet již v 90. letech 19. století ve Spojených státech. Zastánci „nové historie“ kritizovali postoj k tradičnímu politickému dějepiscectví a zdůrazňovali naopak dějiny ekonomické a sociální. Upřednostňovali studium člověka ve vztahu k přírodním podmínkám, ve kterých žil, poznávali každodenní život lidí, včetně dějin náboženství, kultury, sexuality, rodiny apod. Empirickému shromažďování pramenů začala předcházet teoretická příprava, spočívající v přesné formulaci otázek, volbě metody, jejím zdůvodnění a sestavení modelů, které měl potvrdit, případně vyvrátit následný terénní výzkum (Gojda 2000, s. 45).

Zásadní posun od tradičního k modernímu pojetí archeologie nastal v souvislosti s tzv. „novou archeologií“ (Gojda 2000, s. 45; Matoušek 2005, s. 23-24). Zformovala se v 60. letech 20. století ve Spojených státech a výrazně ovlivnila vývoj archeologie ve světě a později i u nás. Výchozí pro „novou archeologii“ bylo nové paradigma, zaváděné v přírodovědě a antropologii v době působení Lewise Binforda. V jeho koncepci byla průkopnická hlavně: „nomotetická tendence a systémový přístup spolu se studiem interakcí subkultur“ (Malina 1981, s. 288). Již dříve však vycházely práce signalizující systémovou změnu v přístupu k archeologickým datům, teorii a metodologii. Myšlenky nové archeologie našly své uplatnění rovněž v Evropě. Velkým zastáncem Binfordova přístupu byl britský archeolog Colin Renfrew. Pro označení archeologických kategorií procházejících neustálými procesy zavedl pojem britská procesuální archeologie, jako synonymum k americké „archeologii nové“.

Je zřejmé, že „nová archeologie“ byla ovlivněna starší tradicí „nové historie“. Kritizovala pojetí politických dějin a zdůrazňovala nutnost spolupráce s jinými obory, zpočátku s vědami přírodními, později také společenskými. Patrné bylo úsilí o zavedení vědeckých metod do oboru (Matoušek 2005, s. 24). Nová věda se snažila postupovat deduktivně, formulovat hypotézy o významu archeologických památek a ty pak vhodnými metodami ověřovat na konkrétních nálezech. Definovala problémy a možnosti jejich řešení, čemuž

přízpůsobila výběr zkoumané lokality i rozbory zjištěných skutečností tvořících základ poznání. Bylo nutné stanovit určitý kulturní systém a sledovat jeho procesy. Důraz byl kladen na zdokonalování metod terénního výzkumu. Cílem „nové archeologie“ bylo studium obecných kulturních procesů, nalezení obecných zákonitostí lidského chování a reakcí na přírodní prostředí, jejich modelování a vyjádření matematickou formou, konkrétně poznání funkce artefaktů v příslušných procesech (Sklenář 2005, s. 30). Proti intuitivní chronologicko-typologické metodě stavěli „noví archeologové“ kvantitativní metody studia. Zaváděné inovace se týkaly teorie poznání i metodologie (Gojda 2000, s. 46). Nový přístup k minulým dějům vycházel z přesvědčení, že by se archeologie měla změnit ve vědeckou antropologii minulosti. Bylo vyžadováno, aby vysvětlení podobností mezi archeologickými komplexy vycházelo ze strukturálních vlastností kulturních systémů na rozdíl od historického přístupu, který jen popisuje mechanismus kulturních dějů (Malina 1981, s. 285). Do popředí vystupovala myšlenka o nutnosti nezávislé vědecké teorie pro archeologii.

1.10. Postprocesualismus

Ve druhé polovině 80. let 20. století se dostavila kritika představ o dosažení vědeckého významu a objektivitu archeologie. Reakce ovlivněné západoevropskou postmoderní filozofií a sociálně kritickými teoriemi nesou název postprocesuální archeologie (Matoušek 2005, s. 24; Sklenář 2005, s. 30). Postprocesualisté popírali existenci univerzálních dějin. Historii lidské společnosti chápali jako svým způsobem nahodilý proces, daný historicky různorodými soubory společenských vztahů. Kládli důraz na subjektivitu. Vývoj každého člověka, společnosti, kultury či doby vnímali jako jedinečný. Příznačná byla rovněž nedůvěra postprocesualistů k možnostem jasného vědeckého poznání a zdůrazňování práva každého badatele na jeho vlastní výklad. Slovy Martina Gojdy: „Archeologie 80. let se tak vrací k jedinci a stejně jako postmoderna je přesvědčena, že svět je to, kam ukazují stopy, které po sobě zanechává člověk.“ (Gojda 2000, s. 47).

Nejdůležitějším rysem postprocesuální archeologie byl důraz na její společenské poslání. Postprocesuální přístup k archeologii můžeme nazírat z několika rovin (Gojda 2000, s. 47). Z hlediska filozofického bývá považován za subjektivní idealismus, jelikož nadává prostor objektivní existenci minulosti. Z hlediska teoreticko-metodologického se jedná o zřejmou nedůvěru ve vědecké postupy, namířenou proti dosavadnímu pojetí vědy v humanitních oborech a na kritiku metodologie. Svým vystupováním proti pozitivní vědecké metodě, založené na objektivním zkoumání světa, by se postprocesuální archeologie mohla stát ideologií sledující určité politické cíle.

V teorii archeologie rozlišujeme dva postmoderní směry (Gojda 2000, s. 48). První je spojován s jednou z nejvýznačnějších osobností současné archeologie, Ianem Hodderem. Patřil mezi první kritiky Binforda. Hodderova symbolická a strukturální archeologie, označovaná též jako kontextuální, měla vliv na přístup k interpretačním východiskům v archeologii. Poukazovala na smysl a význam symbolu v životě a každodenní zkušenosti tradiční společnosti a odhalila tak skutečnost, že mnohdy kultura reprezentuje absurdní potřeby sociálního života společenských komunit i samotných jednotlivců. Druhý směr postmoderní archeologie představují žáci a pokračovatele Hoddera. Vůči novému paradigmatu se stavěli mnohem radikálněji a kritičtěji, než jejich předchůdci. V této souvislosti hovoříme o kritické či radikální archeologii. K vůdčím osobnostem patřili Michael Shanks a Christopher Tilley, kteří tradiční archeologii považovali za

antiteoretickou a archeologii procesuální vytýkali omezování teorie na metodologii, pročež ji označili za funkcionalistickou, evolucionistickou a pozitivistickou. Nutno zdůraznit, že neprávem.

Zatímco „nová archeologie“ (viz kap. 1.9.) vznikla ve Spojených státech, archeologie postmoderní pochází z Velké Británie. Vývoj byl dán poválečným stavem v těchto zemích. Spojené státy se v oblasti vědy dostaly na poměrně vysokou úroveň, Velká Británie se vyrovnávala s rozpadem své koloniální říše. Zásadní rozdíl mezi procesuální a postprocesuální archeologií je v tom, že se každá z nich zaměřuje na jinou stránku lidských dějin: procesualisté na obecné a zákonité, postprocesualisté na zvláštní a nahodilé (Gojda 2000, s. 48). Obě uvedené etapy vývoje archeologie jsou součástí jednotného procesu proměn oboru ve 20. století. Od počátku 90. let usilovali někteří archeologové o určité sjednocení „nové“ a postprocesuální archeologie (Gojda 2000, s. 49). Kvalitní analýzu obou směrů provedl americký antropolog Charles L. Redman. Došel k závěru, že „nová“ a postprocesuální archeologie mají mnoho společného. Američan Douglas K. Charles a Angličan John Bintliff považovali střídání idealistických a racionálních paradigmat za typické pro myšlení západní civilizace a doporučovali protikladnost nahradit otevřeností a tolerancí k četnosti vzorů či škol. Společné východisko oběma směrům do určité míry poskytuje kognitivní archeologie. Jejím cílem je odhalit za pomoci pozůstatků lidské činnosti způsob myšlení pradávného člověka.

Archeologie „Nového“ a „Starého“ světa vyrůstaly z odlišných tradic. Nejvíce rozporů se projeвило mezi marxistickou a ostatní archeologií. Příčinami byly rozdílné ideologie, umocněné jazykovou bariérou a hlavně politická situace v jednotlivých zemích (Malina 1981, s. 356). Československou archeologii ovlivňovalo nehybné marxistické pojetí (Sklenář 2005, s. 30-31). Ideologicko-politický důraz byl kladen na období slovanské. Většina archeologů se přestala zajímat o teoretické otázky oboru nebo se jim záměrně vyhýbala, aby se nedostala do střetu s vládní mocí. Projevovaly se rovněž mnohé technické nedostatky, podmíněné v 50. letech posilováním akademických ústavů a převodem muzeí ze spolkové do státní správy. Mnohé postupy, používané ve světové archeologii, u nás nebylo možné uplatnit z důvodu nedostatku financí i kvůli zaostalým představám o bezpečnostní politice státu. Negativní vliv měly také zastaralé informační techniky. Archeologická praxe se vyvíjela na základě typologického paradigmatu německého modelu. Došlo k určitému sblížení s badáním historickým. Naše archeologická obec, politicky odříznutá od globalizace oboru, pracovala ve standardní kvalitě a v tradici pozitivistické archeologie. Nedostatek možností získávání nových podnětů se projevil určitým zpožděním myšlení v oboru. Rozhodně jsme nepatřili k předním zemím v oblasti archeologie.

1.11. Archeologie na přelomu 20. a 21 století

Na konci druhého tisíciletí měla archeologie nepřeberné množství podob. Jako příklady můžeme uvést modely anglosaský a německý (Gojda 2000, s. 36). Model anglosaský se snaží vychovávat vzdělané a všestranně nadané osoby, které budou schopny najít uplatnění v mnoha oblastech působnosti. Model německý se naopak zaměřuje na školení expertů a specialistů v jednom oboru. Patrné jsou v současné evropské archeologii tři skupiny (Sklenář 2005, s. 30): postprocesualisté, procesualisté a tradicionalisté. Všechny uvedené směry se věnovaly hlavně archeologii pravěké, výzkum mladších období ovlivňovaly spíše nepřímo. Archeologie je jedinou společenskou vědou, která má dostatek informací pro

studium lidské společnosti a její kultury po téměř celou dobu trvání její existence (Matoušek 2005, s. 28). Jejich zdrojem jsou archeologické prameny (viz kap. 2.). Kromě pramenů charakterizuje dnešní archeologii, stejně jako každý jiný vědní obor, předmět jejího zájmu a metody studia. Důležitá je rovnováha teoretické a praktické složky.

Koncem 20. století nastal v mnoha evropských zemích důležitý obrat ve vývoji vědy, zapříčiněný pádem komunismu (Gojda 2000, s. 52; Sklenář 2005, s. 32). Proměna komunistické společnosti ve společnost demokratickou a s tím související nedotknutelnost soukromého vlastnictví a nově vzniklé tržní vztahy měly na archeologii nemalý vliv. Na přelomu druhého a třetího tisíciletí se archeologie nachází v podmínkách všudypřítomné globalizace. Obecný trend směřuje k obnovení přerušovaných vzájemných vztahů s kolegy v Evropě i ve světě a k příležitostem zahraničního studia. V teorii a metodologii se projevuje snaha o připojení se k současným proudům a účasti na jejich vývoji. Byl např. rozšířen chronologický záběr archeologie na novověk a současnost, stejně jako pramenné pole. K doprovodným jevům patří rozšiřování a zdokonalování světové elektronické informační sítě, integrační snahy, rychlý růst světové populace, hrozby fundamentalismu a terorismu, nebezpečí ekologické katastrofy apod.

V souvislosti s uvedeným byla nutná také reorganizace archeologických pracovišť (Sklenář 2005, s. 32). Začal se uplatňovat model vzájemně nezávislých, samostatně hospodařících organizací. Archeologické ústavy postupně ztrácely své centrální postavení. Vznikla zcela nová kategorie soukromých archeologických institucí, jako občanská sdružení Archaia nebo Archeos, což vedlo k rozvoji konkurenčního prostředí.

Na druhou stranu se vyskytují i určité negativní jevy. Často pokulhávací komunikace a vztahy mezi jednotlivými organizacemi navzájem. Nedostatečná je zpětná vazba mezi shromažďováním empirických dat získaných při záchranných akcích a jejich následným zpracováním. Aby obstály v tržních podmínkách, jsou instituce nuceny zabezpečovat si své vlastní hospodaření. Ve střední a východní Evropě má rozmach soukromého podnikání a z něj pramenící využívání přirozených zdrojů mnohdy za následek narušování a ničení kulturního dědictví.

Cílem a úkolem archeologie není pouhá vědecká rekonstrukce minulosti, ale i záchrana kulturního dědictví. V terénním výzkumu se dbá na záchranné a předstihové práce a aplikaci nedestruktivních prospekčních metod. Důležitou změnu v tomto ohledu představuje vznik Ústavů archeologické památkové péče, spadajících pod ministerstvo kultury. Zabývají se výhradně záchrannou terénní činností. Stálým problémem dnešní archeologie zůstává ochrana archeologického pramenného fondu před neslučitelnými zájmy činitelů zasahujících do půdních vrstev a také aktivity různých sběratelů a překupníků, vymykající se jakékoliv kontrole (Sklenář 2005, s. 33). Je též velmi komplikované snažit se uplatnit určitá pravidla na ochranu památek a jednat s investory staveb o hospodářských smlouvách, umožňujících provádět archeologický výzkum na místech, kde stavební práce ničí pozůstatky po životě našich předků. V poslední době došlo v celoevropském měřítku k nebyvalému nárůstu záchranných archeologických akcí. Do popředí se dostává vědomí o potřebě legislativy pamatující na ochranu archeologických památek.

S výše zmíněným procesem sjednocování Evropy souvisí rovněž realizace mnoha mezinárodních projektů (Gojda 2000, s. 49-51). Roku 1994 byla založena Evropská asociace archeologů (European Association of Archeologists), na jejíž každoročních

zasedáních se jedná o vědeckých projektech a aktuálních problémech evropské archeologie. Vydává také svůj časopis *Journal of European Archeology*, přejmenovaný v roce 1998 na *European Journal of Archeology*. V celosvětovém měřítku dnes působí dvě hlavní archeologické organizace: Mezinárodní unie věd prehistorických a protohistorických při UNESCO a Světový archeologický kongres. Ten se z Unie vyčlenil roku 1968, po vzájemných neshodách, týkajících se omezování akademické svobody šíření vědeckých informací politickým rozhodnutím zakazujícím účast badatelů ze zemí, v nichž vládne apartheid. Světový archeologický kongres dal podnět ku vzniku pojmu One World Archeology, který reprezentuje globální holistické pojetí studia vývoje lidské společnosti.

2. ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY

V předchozím textu jsem několikrát zmínila archeologické prameny. Jak prameny vytvořené člověkem záměrně, tak předměty, na nichž lidská činnost pouze zanechala určité stopy jsou východiskem archeologického bádání. Zkoumat minulost ovšem neznamená prameny pouze shromažďovat. Cílem je hlavně zachycovat zákonitosti v nich nacházené a zasazovat je do souvislosti živé kultury. V této kapitole hodlám archeologické prameny rozebrat poněkud podrobněji, nastínit jejich základní rozdělení a proměnu vnímání archeologických pramenů v průběhu vývoje archeologie.

2.1. Vymezení archeologického pramene

Martin Gojda uvádí: „Prameny, jimiž se zabývá archeolog, jsou zvláštní tím, že samy o sobě zprostředkovávají kontakt dnešního člověka s výsledky myšlení, chování a práce jeho pradávných předků.“ (Gojda 2000, s. 34). Všeobecně bychom mohli archeologické prameny charakterizovat jako předměty a soubory předmětů obsahující nějakou informaci o zkoumaném historickém období. Jsou nositeli řady vlastností a díky nim zdrojem historických informací. Skrývají v sobě vždy určitý symbolický význam. Odrážejí činnost a chování člověka, stejně jako reakce daného společenství na jeho životní podmínky a prostředí (Petraň 1995, s. 11).

Archeologické prameny lze rozdělit z několika různých hledisek (Novotný a kolektiv 1986, s. 57-58):

1. Podle manipulovatelnosti:

- a) prameny movité
- b) prameny nemovité
 - pozorovatelné nad zemí: stavby, výrobní okrsky, pozůstatky zemědělské činnosti
 - ukryté pod zemí: pohřebiště, jámy, zbytky budov a výrobních objektů, sídlištní vrstvy

Toto hledisko je důležité při archeologickém terénním výzkumu, schraňování pramenů ve sbírkách i ochraně archeologických památek.

2. Podle použitého materiálu: z tohoto principu vycházel také systém třídobé periodizace pravěku na dobu kamennou, bronzovou a železnou z 19. století (viz kap. 1.5.), svůj význam si však ponechává také v moderní archeologii. Analogické je třídění neartefaktových pramenů podle místa, které zauímají v systému přírodních entit na botanické zbytky, kosti, horniny a minerály apod.

3. Podle předpokládaného účelu:

- a) prameny movité: nástroje, zbraně, keramika, ozdoby, kuchyňský a výrobní odpad
- b) prameny nemovité: pohřební stavby, kultovní stavby, fortifikace a složené artefakty

Podobně jako v předchozím případě se analogicky třídí prameny neartefaktové podle jejich úlohy v přírodě na pyl, plody, dřevo, zvířecí a lidské kosti apod.

4. Podle účelné lidské aktivity:

- a) prameny artefaktové: intencionálně vytvořené člověkem k nějakému účelu
 - artefakty: jsou výsledkem záměrné činnosti
 - nálezové celky: odrážejí určitou událost
 - komponenta: vypovídají o nějaké situaci na nalezišti
- b) prameny neartefaktové:
 - ekofakty: nejsou výsledkem účelné lidské činnosti
 - přírodní předměty, jejichž některé vlastnosti ovlivnila činnost člověka
 - přírodní vlastnosti artefaktů, které nevznikly intencionálně
 - přírodní prameny: nejsou ovlivněné člověkem
 - přírodní předměty nebo vlastnosti, které ovlivňovaly člověka
 - přírodní předměty nebo vlastnosti vztahující se k nálezům

Ačkoliv nejsou přírodní prameny záměrně vytvořené či ovlivněné člověkem, obsahují nějakou archeologickou informaci. Archeologie 19. století se zabývala téměř výlučně artefakty, v moderní archeologii stále stoupá úloha neartefaktových archeologických pramenů.

V souladu s teorií Michaela B. Shiffera se v archeologický pramen proměňuje jakýkoliv projev kulturní činnosti člověka, který je vyloučen z kontextu živé kultury, ať už dočasně nebo trvale. Znamená to, že archeologickým pramenem se může stát jen to, co je schopno samostatné existence mimo živý kontext, tzn. hmotní nositelé existence, nikoliv její funkce. Archeologický pramen vzniká dynamickým kulturním aktem, jímž byl artefakt z živých souvislostí vyloučen. Výsledkem tohoto procesu je relativně statická situace (Matoušek–Sýkorová 1998, s. 754-756; Schiffer 1972). Kulturní objekty, situace nebo části kulturního prostředí jsou vždy studovány mimo svůj původní živý kulturní kontext.

Pozice pramene v rámci archeologie je dána uspořádáním artefaktů ve smyslu specifického zůstatku společenské komunikace a kulturní reakce na přírodní podmínky. Tato konfigurace se skládá z dílčích prvků, které jsou předmětem studia různých vědních oborů. Podstatné je rozlišení archeologického pramene, tj. konfigurace kulturních a přírodních prvků nějak vyloučené z živého kontextu a zmíněných dílčích prvků, které ji utvářejí. Následný rozbor archeologického pramene pak umožňuje v nálezové situaci a nálezovém souboru rozlišit prameny k jednotlivým zkoumáním. Mezi archeologickým pramenem a jeho dílčími složkami existuje jistý významový rozdíl, hierarchický vztah mezi nimi však není vždy zcela zřejmý. Podobné metodické nedostatky postupně řeší sílící interdisciplinární spolupráce (Matoušek–Sýkorová 1998, s. 751-753).

Všechny druhy pramenů, nejen archeologické, jak uvádí Evžen Neustupný (Neustupný 1986, s. 529), lze charakterizovat jako statické, formální, věcné, němé a kvantitativně nereprezentativní. Všechny jsou také ovlivněny irreverzibilní transformací a tudíž velkou ztrátou informací. Archeologické prameny rozeznává od ostatních naše současná kulturní zkušenost, na základě které jednotlivé druhy pramenů posuzujeme. Mnohdy tak činíme podvědomě (Matoušek–Sýkorová 1998, s. 749). Staticky, formálně, věcné a němé dnes archeologické prameny působí, neboť jsou projevy neverbální komunikace, zatímco současná kulturní praxe naopak zdůrazňuje komunikaci verbální. Abychom je takto pochopili, musíme znát celý soubor archeologických pramenů, jejich sociální kontext a v neposlední řadě kulturní souvislosti (Matoušek–Sýkorová 1998, s. 757).

2.2. Archeologický pramen v procesu vývoje archeologie

Již v období renesance projevovali lidé zájem o předměty po předcích, které nacházeli v zemi. Považovali je tehdy spíše za esteticky lákavá umělecká díla než za předměty užitečné k interpretaci dějin (Gojda 2000, s. 39). Od druhé poloviny 17. století se v souvislosti se studiem antiky, právě na základě uměleckých předmětů nalézáných v terénu, setkáváme s označením *archeologie*.

Později, s nástupem osvícenství ve druhé polovině 18. století, začaly být pozůstatky vykopávané ze země či nacházené na povrchu vnímány jako zásobárna informací. Základy k metodě čtení archeologických pramenů zveřejnil Johann Joachim Wincklemann (viz kap. 1.3.). Společenské, kulturní a politické souvislosti dané doby přisuzovaly archeologickým pramenům poněkud hlubší myšlenkový význam. Z hlediska důležitosti byly archeologické nálezy postaveny na úroveň dokumentů písemných. Na významu nabývaly také jejich vzájemné vztahy. Jako doklady dějinného významu daného národa se archeologické prameny staly věcmi veřejného zájmu, hodnotnými a chráněnými památkami. Výchozí pro pochopení jejich odkazu byla právě Wincklemannova stylová analýza a myšlenka dějin slohu. Žádoucí bylo, aby předmět vykazoval pokud možno co nejvíce stylově zřetelných znaků, jako jsou tvar, výzdoba apod. Nejvýznamnější proto byly keramické nádoby a předměty z bronzu (Gojda 2000, s. 39; Matoušek 2005, s. 16-17).

Obsah pojmu archeologie postavil do poněkud jiného světla Josef Dobrovský, když navrhl využít archeologické prameny a metody ke studiu minulosti na našem území. Zásadní rozdíl oproti studiu antických dějin spočívá v tom, že v našich podmínkách se archeologie a historie svým způsobem popírají. Archeologické prameny přicházejí na řadu teprve ve chvíli, kdy se potýkáme s nedostatkem pramenů písemných. Z uvedeného můžeme odvodit jednak preferenci písemných pramenů a jednak hypotézu, že prameny jiné mohou ty písemné nahradit. Je potřeba jen najít výpověď, kterou v sobě skrývají. U nás byla poprvé vyjádřena možnost využití archeologických pramenů v polovině 19. století pro výzkum středověku. Narazila však na námitky ze strany vědeckých pracovníků. Oficiálně proto byla přijata až ve století následujícím. Od přelomu 19. a 20. století se polemizuje o významu archeologických pramenů pro studium novověku. O hypotézu, že jsou artefakty schopny zastoupit svědectví písemných pramenů se opíralo archeologické studium až do 60. let 20. století. Převážná část archeologů byla přesvědčena, že archeologické prameny mohou sloužit k rekonstrukci etnických dějin stejně dobře jako prameny písemné (Matoušek 2005, s. 14-15).

Proměnou procházelo, zhruba od poloviny 19. století také vnímání terénních situací a nálezových okolností při výzkumech pravěkých sídlišť (Gojda 2000, s. 39). Badatelé začali brát v potaz skutečnost, že historické stopy v určitých situacích vytvářejí nálezové soubory a celky. Mohou odrážet nějakou jednorázovou událost nebo být výsledkem dlouhodobého procesu ukládání. Na základě těchto celků a souborů se začaly rozlišovat jednotlivé archeologické kultury. Pro označení předmětů vytvořených člověkem byl zaveden termín artefakt. Archeologický pramen vymezuje Václav Matoušek slovy: „Jeho povahu můžeme dnes obecně formulovat jako prvek (či soubor prvků) materiální kultury, který byl nějakým způsobem vyloučen ze svých původních, obecně kulturních souvislostí a vytvořil neživý (archeologický) objekt, který se nadále vyvíjí pod vlivem spontánního působení přírodních, popřípadě společenských sil (které však nesouvisí s původními kulturními poměry).“ (Matoušek 2005, s. 25). Tato charakteristika porušuje původní chronologické vymezení

předmětu archeologie. Je zřejmé, že kulturní statky nepřetržitě vznikají a zanikají s vývojem lidské společnosti.

Informace a zkušenosti z terénního výzkumu a pozdější spolupráce archeologie s přírodními vědami vedly k tomu, že za archeologický pramen začala být považována veškerá kulturní krajina (Matoušek 2005, s. 26-27). Kulturní krajinou rozumíme složitou soustavu kulturních a přírodních prvků, která vzniká vzájemnou součinností lidské společnosti a přírody jako celku. Na jednotlivé prvky rozkládá archeolog tento celek až následně. Jakýkoliv nalezený předmět je vnímán jako součást určitého nálezového prostředí. Archeolog nezkoumá jednotlivosti, zajímají ho vztahy mezi nálezovými prostředími, objekty a jejich vlastnostmi. Artefaktuální pojetí archeologie je za těchto okolností nemožné.

Přibližně do poloviny 20. století byly archeologické prameny považovány za prameny objektivní. Tento názor pramenil z předpokladu, že cílem archeologických pramenů není, na rozdíl od písemných, podávat svědectví o své době následujícím generacím, a že jsou tudíž pravdivé. S uvedenou hypotézou na počátku 50. let veřejně nesouhlasil německý badatel Hans Jürgen Eggers. Poukazoval na kvalitativní a kvantitativní odlišnosti jednotlivých archeologických památek. Upozornil, že jejich zařazení a význam v systému kultury, do níž náležely, nelze vyvozovat z charakteristik, které měly v pozdějších historických dobách. Hmotné předměty podle jeho názoru mohou realitu zkreslovat, neboť mnohdy nebyly určeny společnosti dané doby, ale bohům či budoucím potomkům (Gojda 2000, s. 39). Od Eggerse pocházejí pojmy živá, umírající a mrtvá kultura.

S nástupem „nové“ nebo též „procesuální archeologie“, ve druhé polovině 20. století, se postoj k archeologickým pramenům změnil. Podle současného pojetí má pramen kulturní charakter, je produktem intencionální lidské činnosti nebo je jí alespoň ovlivněn. Stává se tak nositelem informace o kultuře člověka (viz kap. 2.1.). Důležité je, že tento předmět bude určitým způsobem existovat i poté, co byl vyčleněn z původních živých kulturních souvislostí. V kontextu „nové archeologie“ došli odborníci k závěru, že artefakty mohou vypovídat o minulosti zkresleně. Procházejí totiž mnoha změnami jak v době, kdy byly součástí živé kultury, tak i poté, co pozbyly svou funkci a význam (Gojda 2000, s. 39). Uvedené změny jsou nevratné a poznatelné. Na druhou stranu archeologický pramen nepodléhá v průběhu času zániku (Matoušek-Sýkorová 1998, s. 763).

Porovnáním archeologických pramenů s prameny jinými vychází najevo jejich domnělá nehybnost. Přínosem je, že informace jsou archeologovi v průběhu výzkumu přístupné vždy na tomtéž místě a v téměř nezměněném stavu. Vzhledem k delším časovým úsekům však k určitým proměnám prameny samozřejmě dochází. Kulturní statky vyloučené z živé kultury se postupně začleňují do přírodních struktur a zůstávají ve vrstvách usazenin, tzv. archeologických kulturních vrstvách. Z těchto lze vyčíst množství údajů o vzájemné souvislosti vývoje lidské společnosti a její kultury a vývoje přírodního. Archeologické prameny jako jediné umožňují stanovit počátky lidské kultury a její základní vývojové etapy (Matoušek 2005, s. 29-30).

Zajímavým příspěvkem k tématu archeologického pramene je rovněž názor symbolické a strukturální archeologie, která hovoří o možnosti číst pramen podobně jako text. Opírá se přitom o názor, že význam textu určuje sám čtenář (Gojda 2000, s. 40). Svůj vliv zanechal také vstup metod matematiky a statistiky do archeologie, díky němuž lze přesněji odlišit pojmy archeologický pramen a archeologická data.

3. ARCHEOLOGIE A ANTROPOLOGIE

Viděli jsme, že postupný vývoj archeologie, od jednoduchých počátků až ke komplexnímu oboru, se neobešel bez navazování spolupráce s ostatními vědami, ať už společenskými či přírodními. Archeologie na počátku 21. století se musí umět vypořádat jak s teoretickými návrhy vypracovanými v posledních letech v zahraničí, tak s aktuálními myšlenkovými směry, předkládajícími zcela nové poznatky a obory. Vzájemné obohacování vytváří tlak na využívání výsledků moderních technologií a expertíz, stejně jako na realizaci odborných pracovních týmů, které by dokázaly řešit konkrétní otázky vyplývající z archeologické praxe. Úkolem současného archeologa není jen hledat útržky ze života našich předků, ale sestavit celkový obraz minulé společnosti, jejího běžného života a jednání jednotlivých jejích členů. Je pochopitelné, že bez informací jiných vědních oborů, zejména pak antropologie, toho nelze dosáhnout.

3.1. Archeologie a ostatní vědy

Počátek integrace archeologie s dalšími společenskými vědami můžeme datovat do 60. až 70. let 20. století. Na základě budování vědeckých vztahů s přírodovědci, sociology, etnologiy či antropology se mohla začít rozvíjet široká interdisciplinární spolupráce, která archeologii bezesporu napomohla při jejím vymezení se do podoby vědeckého oboru. Posuzováním vzájemných vztahů mezi ní a příbuznými disciplínami, jak v rámci vědy jako celku, tak z pohledu společnosti, našla archeologie svůj skutečný status. Je jednou z vědeckých disciplín nacházejících se na pomezí společenských tvůrčích aktivit, a sice skutečné vědy, věd humanitních a umělecké tvorby. Z tohoto titulu se jedná o skutečný příklad obsáhlé spolupráce mnoha oborů výše uvedených skupin, které si vytyčily za cíl zkoumat a rekonstruovat minulost lidského rodu a dosažené, objektivně formulované poznatky zpřístupnit veřejnosti. Snad právě proto: „M. Bloch zdůrazňoval, že označovat historii jako vědu o minulosti není výstižné. Mnohem lepší je podle něj definovat ji jako vědu o lidech v čase.“ (Gojda 2000, s. 24).

Vědomi si svého poslání, stejně jako skutečnosti, že svou prací přímo ovlivňují rozvoj a úroveň historického vědomí společnosti, měli by být archeologové schopni zřetelně demonstrovat, že právě archeologie je činností směřující k porozumění člověku a jeho chování nejen v dobách dávno minulých, ale i v nepříliš vzdálené minulosti a ve spolupráci s ostatními vědními obory, zejména pak antropologií, k pochopení člověka vůbec. Jen tak může dojít naplnění nezpochybnitelné tvrzení, že studium minulosti má smysl pouze ve vztahu k současnosti. Z širšího pohledu dneška není od věci ani názor, na jehož základě lze takto uchopenou archeologii v některých případech označit za částečnou vědu o budoucnosti lidstva.

3.2. Archeologie ve vztahu k historii

Nejčastěji bývá archeologie porovnávána s historií. Tento obor, zkoumající zlomek dějin, pro který jsou převládajícím zdrojem informací k pochopení života tehdejšího člověka písemné prameny, má k archeologii také nejbližší. Historii jako celek můžeme nazvat interpretativní vědou, která se za pomoci přímých, tj. písemných a nepřímých, tj. archeologických pramenů pokouší pochopit, vyložit a zpřístupnit dějinná fakta. Jak archeologové, tak historikové proto musí ve své práci dodržovat určitý poměr mezi

teoretickou a empirickou složkou výzkumu a stanovenou metodologií. Nezpochybnitelným společným cílem historie a archeologie je zkoumání života člověka v minulosti, k jehož dosažení využívají oba vědní obory také vzájemné spolupráce a četné teoretické a metodologické provázanosti. Základní rozdíl spočívá v tom, že historie zkoumá převážně konkrétní osoby, zatímco archeologie je značně neosobní. Archeologické prameny (viz kap. 2.) umožňují sledovat zejména projevy sociálních skupin a trendy ve společenské struktuře, nikoliv jednání jednotlivců (Gojda 2000, s. 24-25). Ačkoliv v povědomí lidí archeologie splývá s prehistorií, antikou a starým Egyptem, pokrývá rozsah jejího zájmu, v několika posledních desetiletích, také období středověku a novověku.

Překlenout jistou rozdílnost názorů archeologie a psané historie znamená hlavně změnit postoj k neživému artefaktu jako k předmětu, jenž se dochoval náhodou, bez vazby na konkrétní strukturu celku. Zjištění, že předměty hmotné kultury v sobě skrývají více než jen věcnou složku, jim přidává na zajímavosti v procesu odborného výkladu artefaktů. Stejně tak se dotýká jejich začlenění do fungování živé kultury a významu pro jednotlivce, vnímajícího původnost pradávného předmětu. Pojem historie má několik podob (Gojda 2000, s. 25). V podstatě se jedná o činnost směřující k poznávání minulosti člověka, konkrétně dějin zaznamenaných písemně. Termín historie v sobě mimo jiné skrývá význam všeobsažné minulosti, vztahující se k samotné existenci lidského rodu na Zemi. Také česká poválečná archeologie byla vedena úsilím o rozšiřování historie dále do prehistorie, čímž se snažila zdůraznit, že studium pravěku je stejně důležité jako studium tzv. historické minulosti. Jisté pochybnosti vyslovil Martin Kuna, který označil historii za: „specifický, od pravěku odlišný stav společnosti“ (Gojda 2000, s. 25). Podle jeho názoru by se měl posuzovat jako zvláštní a osobitý systém.

Z dlouhodobého pohledu se spolupráce archeologie a historie vyvíjela spíše v ovzduší vzájemné nedůvěry. Bylo to dáno hlavně odlišným druhem pramenů, se kterými uvedené disciplíny pracují a také skutečností, že se archeologie jako vědecký obor vymezila později než historie. Důvody kontroverze vyšly nejvíce najevo v poválečném období, kdy ve Velké Británii vznikl nový obor, středověká archeologie. Také u nás probíhala v 50. a 60. letech 20. století poměrně rozsáhlá odborná diskuse, věnovaná vzájemnému vztahu archeologie a historie. Jedním z důležitých témat bylo posuzování možnosti začlenění archeologických pramenů do studia počátků feudalismu.

3.3. Úloha archeologie v rámci antropologických směrů

Podobně jako u archeologie, spadají počátky antropologie do starověku. Pojem antropologie, odvozený od řeckých slov *antropos* (člověk) a *logos* (slovo, rozum), známe jako označení komplexního studia člověka již od Aristotela ze Stageiry. Za prvního antropologa v dnešním slova smyslu bývá považován Poseidónos z Apameie. Studoval rozdíly mezi Seveřany a obyvateli Středomoří, v závislosti na lidské schopnosti přizpůsobit se přírodnímu prostředí a vlivu klimatu na psychiku člověka. Ve středověku studium lidského těla a člověka vůbec ustoupilo pod tlakem církevního učení do pozadí. Nový zájem o empirický výzkum přinesla až renesance. Termín *antropologie* tehdy použil, ve smyslu učení o člověku, protestantský humanista Otto Casmann. Antropologie jako samostatná věda se rozvíjela od 18. století (Budil 1992, s. 10). Předtím, než Johann Friedrich Blumenbach roku 1775 znovuzavedl zmíněný Casmannův pojem, bývalo téma „člověk“ obsahem mýtů archaických kultur a předmětem reflexe filosofů a teologů.

Společně s botanikou a zoologií náležela tehdejší antropologie ke třem hlavním biologickým oborům.

V kontinentální Evropě se antropologie rozvíjela jako přírodní věda o člověku s cílem studovat jeho původ a vývoj, vznik lidských ras a jejich variabilitu. V tomto kontextu byla členěna na antropologii prehistorickou, etnickou a fyzickou (Budil 1992, s. 11). Uvedené pojetí však postrádalo jakékoliv vazby na archeologii, etnologii či lingvistiku. Výrazně se tak lišilo od modelu anglosaského, typického pro Velkou Británii a Spojené státy, který kladl důraz na společenský a kulturní rozměr člověka. „Nový svět“ upřednostňoval širší vymezení antropologie, s výsádním postavením antropologie kulturní. Určitý kompromis mezi těmito názorovými proudy představovala klasifikace J. M. Whitea z roku 1960, který antropologii rozdělil na fyzickou, kulturní, sociální a užitou.

Míra odlišnosti ve vývoji antropologie v kontinentální Evropě a anglosaských zemích gradovala ve druhé polovině 19. století (Soukup 1996, s. 11-12). Zatímco v Evropě přetrvávalo pojetí antropologie jako přírodní vědy, došlo ve Velké Británii a Spojených státech k vytvoření široce koncipované antropologie v podobě obecné vědy o člověku, společnosti a kultuře, jejímž předmětem výzkumu se stal člověk nejen jako lidská bytost, ale rovněž jako tvůrce a produkt kultury. Ve spojení s klasickou fyzickou antropologií se tak postupně konstituovala antropologie sociální, zaměřená na komparativní studium kultury preliterárních společností.

Určité rozdíly lze pozorovat také v rámci britské a americké kulturní antropologie. Tam, kde britská sociální antropologie upřednostňuje pojem společnost a zdůrazňuje studium hodnot, institucí a zvyků v kontextu sociální kultury, vycházejí američtí antropologové z předpokladu, že studium sociální struktury je pouze dílčím pohledem na kulturu určité společnosti. Výchozími subdisciplínami sociální a kulturní antropologie jsou v obou případech etnografie a etnologie. Americký přístup zahrnuje ještě archeologii, prehistorii a lingvistickou antropologii. I přes naznačené rozdíly je anglosaská sociální a kulturní antropologie produktem kontinuity evropského vědeckého myšlení, kterým byla a stále ještě je ovlivňována. Je možné ji tudíž nahlížet v kontextu dějin evropské kontinentální etnografie, etnologie a archeologie (Soukup 1996, s. 13).

Významným počinem pro rozvoj antropologických teorií a výzkumné praxe bylo jejich sblížení s metodami archeologických výzkumů v rámci americké „nové“ a britské „analytické“ archeologie (Soukup 1996, s. 170-171). Došlo k němu v průběhu 60. a 70. let 20. století. Tento směr, u jehož zrodu stáli Lewis Binford ve Spojených státech a David Leonard Clarke ve Velké Británii, je dnes nazýván procesuální archeologií (viz kap. 1.9.). Předcházela mu deklarovaná hypotéza o vzájemném propojení všech prvků kulturního systému, v němž každý z nich obsahuje nebo alespoň odráží část jiného, čímž umožňuje rekonstrukci kulturního systému jako integrovaného celku i v případě jeho neúplnosti. Zmíněná hypotéza vychází z Binfordova přesvědčení o možnosti interpretace kulturní změny a vývoje v souvislosti adaptačních procesů společnosti na vnější prostředí. Kulturní změny jsou pak výsledkem proměn adaptačních vztahů. K Binfordovi se přiklánějí také představitelé kulturní ekologie. Základním předmětem jeho výzkumů byly kulturní systémy a procesy, které v nich probíhají. Kultura představovala hlavně prostředek adaptace člověka na přírodní a sociokulturní prostředí. Binfordovy požadavky přiměly archeology sledovat způsoby, jakými lidé ovlivňují své životní prostředí a také důsledky z toho plynoucí. V centru zájmu stálo, kromě analýzy ekologických, demografických a

technologických artefaktů, studium jejich zákonitostí. Byly považovány za klíč k odhalení vlastností kulturních systémů.

Dynamická integrace věd o kultuře přinesla archeologii disciplínu jako experimentální archeologie a etnoarcheologie, které umožňují ověřování hypotéz. Pro úplnost je nutné rozvoj americké „nové archeologie“ vnímat v kontextu vývoje britské „analytické archeologie“, odrážející britský názorový proud nové generace archeologů. Jejím významným představitelem byl David Leonard Clarke. Stejně jako Binford upřednostňoval studium strukturálních a funkcionálních vlastností sociokulturních systémů, které považoval za adaptační mechanismus, jehož stav závisí na historii daného systému a vlivech prostředí. Zmíněné dynamické integrované totality směřují podle Clarka díky svým regulačním mechanismům do některého z možných rovnovážných stavů. Přesvědčení o zákonitostech ve vývoji a fungování sociokulturních systémů předpokládá modelovou rekonstruovatelnost těchto systémů, dokonce i na základě neúplných archeologických dat. Clarkova metoda spočívá v transformaci archeologických pramenů na nejjednodušší informace, tzv. atributy. Syntéza, prováděná za použití výpočetní techniky pak rekonstruuje, na základě předem stanovených hypotéz, obraz dané kultury od atributů k typům, komplexům, kulturám a technokomplexům. Koncepti přijali a rozvinuli nastupující anglosaští archeologové i antropologové 70. a počátku 80. let 20. století. Procesuální archeologie podává kvalitativně lepší výklad archeologických dat, čímž umožňuje hlubší poznání sociokulturních systémů a jejich fungování v čase a prostoru (Soukup 1996, s. 172-174).

S nástupem britské analytické a zejména pak americké „nové archeologie“ se na pomezí mezi archeologií a antropologií utvářela v průběhu 60. let 20. století etnoarcheologie (Soukup 1996, s. 174). Jejím stěžejním rysem je využívání antropologických technik terénního výzkumu současných lokálních společností k získání empirického materiálu, na základě kterého rekonstruuje historické kultury a přispívá k odpovídající interpretaci archeologických pramenů. Přestože jsou etnoarcheologické výzkumy prováděny v kontextu živé kultury, jsou jejich výstupy pro archeologii významné. Sociokulturní systém je zkoumán z hlediska vztahů mezi materiální a symbolickou bází kultury, v návaznosti na konkrétní ekologické prostředí. Pozornost je věnována procesu transformace z kontextu živé kultury, tj. idejí, vzorů chování apod., do kontextu materiální kultury, tj. artefaktů, s nimiž pracuje archeologie. Za zakladatele etnoarcheologie můžeme označit Lewise Binforda, Michaela B. Schiffera, Daniela Stilese, J. E. Yellena, Iana Hoddera, Lee De Vorea či Richarda A. Goulda.

Dalším neopomenutelným odvětvím archeologického výzkumu vzniku, vývoje a fungování kulturních systémů a prvků v prostoru a čase je experimentální archeologie. Václav Soukup ji vymezuje čtyřmi základními směry (Soukup 1996, s. 175):

1. kombinace klasických muzeí s muzei ve volné přírodě, kde probíhají hlavně výrobní a funkční experimenty
2. experimentální výzkum historických společností a starých technologií, prováděný během terénních výzkumů a expedic
3. výstavba stálých středisek, zaměřených na různé otázky vzniku a vývojových proměn kulturních artefaktů

4. budování stálých středisek s komplexní simulací životního způsobu i prostředí daného historického období

Antropologická archeologie moderního světa využívá stále více archeologických metod a technik také ke studiu moderních industriálních společností. Rozšíření archeologického spektra výzkumu od historických k moderním společnostem je významným přínosem syntetickému výzkumu člověka, společnosti a kultury. Procesuální archeologie, společně s archeologií kulturní, představují z metodologického hlediska logické vyústění přístupů rozvinutých neoevolucionistickou antropologií. Protipólem této archeologie obecného a zákonitého je postprocesuální, neboli kontextuální archeologie (viz kap. 1.10.), akceptující zvláštní, nahodilé a nepředvídatelné. Jejím teoretickým podkladem byl strukturalismus se svým požadavkem strukturální analýzy, usilující o odhalení, pod povrchem empirického světa, skrytých struktur pravidel a principů nesoucích význam věcí a jevů. Stoupenci souhlasí s postmodernistickým, víceúrovňovým pluralitním systémem s interpretačně otevřeným studiem kulturních jevů. Rozhodující roli hraje změna postoje k archeologickým pramenům. Nejsou již chápány jako adaptační mechanismus, ale jako znakový systém umožňující pochopení vhodného výkladu skutečnosti. Počátek nového, symbolického vnímání artefaktů souvisí se symbolicko-strukturální archeologií. Její rozvoj v 70. letech značně stimuloval vznik postprocesuální archeologie. Příkladem zásadního významu postprocesuálního přístupu byly závěry etnografických výzkumů britského archeologa I. Hoddera, který stál u zrodu školy postprocesuální archeologie, vytvořené novou nastupující generací britských sociálních antropologů a archeologů.

Postprocesuální archeologie zasáhla také mnoho zemí kontinentální Evropy, ačkoliv předcházející archeologický vývoj zde vykazoval jisté odlišnosti v přístupech, postupech i závěrech a jejich interpretaci. Předurčila to skutečnost, že se archeologie v Evropě rozvíjela teprve v 18. a 19. století. Jako jediná byla v dané době schopna poskytnout žádané společné identifikační znaky usnadňující přechod společnosti na občanský princip a poskytovala prameny pro rekonstrukci počátku společnosti. Později, s rozvojem písemných pramenů pozvolna ztrácela na významu. Tato skutečnost přivádí k myšlence, zda právě chybějící písemné prameny indiánských kultur nebyly oním faktorem, umožňujícím na americkém kontinentě mohutnější rozvoj významu archeologie pro poznání sociokulturních systémů tvořících dějinné základy nově vznikající americké občanské společnosti. Mnozí archeologové jsou přesvědčeni, že postprocesuální archeologie značnou měrou čerpá z archeologie procesuální (Soukup 1996, s. 181). Bez ohledu na budoucí směr vývoje archeologického myšlení nelze dnes zpochybnit, že oba směry archeologie, procesuální i postprocesuální, výrazně přispěly ke sblížení archeologie a antropologie. Vždyť zatímco antropologie poskytuje více detailů a přesností v analýze, přináší archeologie doklady společností jiným způsobem již nezejistitelných.

3.4. Archeologická antropologie

Archeologická antropologie rekonstruuje, popisuje a vysvětluje na základě hmotných pozůstatků lidské chování a kulturní vzory. Archeologové bývají často spojováni se studiem prehistorie, tj. s obdobím před vynalezením písma, někdy před šesti tisíci lety. Tato představa je však mylná, neboť archeologové studují také historické a dokonce i žijící kultury. Zkoumají všechny lidské výtvořky, ať již jsou odloženy dočasně nebo trvale. Jedná se o nové pojetí oboru ve smyslu jeho definice.

Známý je např. výzkumný projekt z roku 1973 provedený v Tucsonu v Arizoně (Matoušek 2005 s. 30; Kottak 1974, s. 10; Rathje-Murphy 1992). Americký archeolog William L. Rathje tehdy využil skutečnosti, že archeologické prameny neklamou a získal mnoho poznatků o současném životě obyvatel studiem běžného odpadu. Garbologie, jak ji Rathje nazývá, představuje možnost: „evidence of what people did, not what they think they did, what they think they should have done, or what the interviewer thinks they should have done“ (Harrison, Rathje, Hughes 1989, s. 100). Prozrazuje, že to, co lidé uvádějí se mnohdy od jejich skutečného chování značně liší. Svou osobní výpovědí vytvářejí určitý obraz, který často bývá v rozporu s faktickými údaji. V uvedeném výzkumu garbologové zjistili, že ve třech tucsonských čtvrtích, jejichž obyvatelé udali nejnižší spotřebu piva, byl nalezen největší počet vyhozených plechovek od piva v přepočtu na domácnost. Zdeněk Nešpor a Marek Jakoubek k tématu dodávají: „Metoda garbage archeology je v podstatě nertodoxní metodou kvalitativní sociologie, přičemž sociologii odpovídá i svým tématickým zaměřením.“ (Nešpor-Jakoubek 2004, s. 61).

Prostřednictvím artefaktů jako prvořadých údajů a s využitím etnografických znalostí a etnologické teorie, analyzují archeologové kulturní vývoj a kulturní vzory. Některé pozůstatky jsou pro ně zvláště zajímavé. Odpad např. skrývá informace o spotřebě a aktivitách člověka. Zrna divokého a domestikovaného obilí mají zase odlišné vlastnosti, které archeologům umožňují identifikovat sběr a pěstování. Zkoumání zvířecích kostí prozrazuje stáří zabíjených zvířat a poskytuje další údaje, potřebné pro určení, zda se jednalo o druhy divoké nebo ochočené. Rozborem uvedených údajů archeologové nacházejí odpovědi na některé otázky týkající se pradávných hospodářských systémů. Získávaly studované skupiny maso lovem nebo chovaly ochočená zvířata a zabíjely jen kusy určitého stáří a pohlaví? Pocházela rostlinná potrava z divokých rostlin nebo ze setých, pěstovaných a sklízených plodin? V místech, kde lidé žijí nebo žili, nacházejí archeologové předměty zhotovené člověkem. Vyráběli, směňovali a kupovali usedlíci jednotlivé předměty? Byly suroviny místně dostupné? Pokud ne, odkud pocházely? Na základě těchto informací archeologové rekonstruují způsoby výroby, obchodu a spotřeby.

Spoustu času stráví archeologové studiem úlomků z nádob, střepů hliněných předmětů. Jsou odolnější než mnohé jiné artefakty, jako např. látky či dřevěné věci. Jednotlivé druhy keramiky v nalezišti prozrazují jeho technologickou složitost. Podle množství úlomků lze odhadnout velikost a hustotu tehdejší populace. Objev, že hrnčíři používali materiály, které nebyly místně dostupné zase poukazuje k určitému systému obchodování. Podobnosti ve zpracování a zdobení nálezů na odlišných nalezištích mohou být důkazem jejich kulturního propojení. Skupiny, ve kterých se objevují podobné nádoby mohou být dějinně spřízněné. Možná měly společné kulturní předky, navzájem obchodovaly nebo patřily ke stejnému politickému systému.

3.5. Paleoekologie

Mnoho archeologů se zabývá paleoekologií. Ekologii bychom mohli definovat jako studium vzájemných vztahů mezi vším živým v daném životním prostředí. Organismus a prostředí spolu vytvářejí ekosystém, jakousi modelovou soustavu energetických toků a výměn. Lidská nebo kulturní ekologie studuje ekosystémy zahrnující člověka, zaměřuje se na způsoby, jakými využívá „of nature influences and is influenced by social organization and cultural values“ (Kottak 1974, s. 11). Paleoekologie sleduje navíc ekosystémy z minulosti. Ekologický přístup prověřuje studiem minulých i současných společností

vzájemné vztahy mezi populacemi, potřebami a nedostatky, vytvářenými kulturou, dělbou práce, výrobními postupy a metodami a způsoby rozdělování přírodních zdrojů mezi těmi, kdo je potřebují a užívají. Ekologickou analýzu nelze omezit pouze na místní výrobu, studuje rovněž, jak místní lidé reagují na informační a ekonomické vstupy z vnějších zdrojů.

Kromě rekonstrukce ekologických modelů, odvozují archeologové kulturní vývoj také ze změn velikosti a typů nalezišť a vzdálenosti mezi nimi. Velkoměsto se vyskytuje zpravidla v regionu, kde byly před sto lety jen města, vesnice a vsí. Počet úrovní osídlení (velkoměsto, město, vesnice, vsí) je měřítkem složitosti společnosti. Stavby jsou vodítky ke znakům politickým a náboženským. Různé svatyně a pyramidy, tedy stavby určené pro zvláštní použití, vypovídají o tom, že pradávna společnost měla ve svém středu určitou autoritu, schopnou zorganizovat pracovní mužstvo, nevolníky nebo svobodné obyvatele. Přítomnost nebo naopak absence určitých staveb poukazuje na odlišnosti v působení mezi jednotlivými osadami. Některá města byla například obřadními středisky s význačnou architekturou, jiná pohřebními místy, další zemědělskými obcemi.

Archeologové rovněž opatřují důkazy kulturních vzorů a procesů prováděním vykopávek, tj. hloubením skrze jednotlivé úrovně na jednotlivých nalezištích. V průběhu času se v dané oblasti mohou jednotlivé osady měnit co se týče podoby a účelu, stejně jako kontakt mezi nimi. Vykopávkami je možné doložit změny v hospodářských, společenských a politických činnostech. K získání poznatků o prehistorických populacích, tedy populací bez písemných památek, je archeologie bezesporu nepostradatelná. Porovnávání archeologických postupů v odlišných oblastech umožnilo archeologům formulovat zákony vývoje. Určité prostředí nebo hospodářství stojí například ve vzájemném vztahu s jednotlivými typy společenských skupin nebo politických systémů. Srovnávací archeologie i etnografie přispívají k porozumění společenským procesům.

3.6. Archeologie versus antropologie

Dnes již není pochyb o tom, že archeologie ideově vždy byla a stále také je nedílnou součástí antropologie, obsáhlé skupiny disciplín orientovaných na studium člověka. Obor archeologie se v dnešním pojetí podstatně více přibližuje myšlenkovým i metodickým pozicím kulturní a sociální antropologie, ke které ji váže především požadavek holistického pojetí studia (Matoušek 2005, s. 26-27). V terénu se archeolog pohybuje v rámci jednolitého holistického systému. Jedním ze základních rysů moderní archeologie je od samého počátku interdisciplinární pojetí studia. V jistém smyslu splňuje archeologie i požadavek stacionárního terénního výzkumu, uvnitř zkoumaného systému. Pohybuje se však v archeologickém odrazu živého kulturního systému. Problém může nastat s rozlišováním emického a etického přístupu ke sledovanému předmětu.

V evropských souvislostech můžeme antropologizaci archeologie sledovat již od 60. let 19. století. V Čechách se tehdy krátkodobě zformovala antropologická linie archeologie v rámci tzv. „univerzitní školy“ (viz kap. 1.7.). Dnešní vzájemné postavení archeologie a antropologie v systému věd o člověku a vymezení jejich hlavního oboru působnosti, závisí především na tom, jak na posuzované jevy pohlíží dané kultury z hlediska své vlastní historie. Do americké kulturní antropologie např. patří také archeologie, prehistorie a lingvistická antropologie, přičemž vychází z předpokladu, že studium sociální, ale i jakékoliv jiné struktury představuje pouze dílčí pohled na kulturu zkoumané společnosti.

Ve Velké Británii se ve spojení s klasickou antropologií konstitovala antropologie sociální, jako věda zabývající se komparativním studiem kultury prehistorických společností. V posledních letech se prosazuje pojetí antropologie směřující napříč jednotlivými obory, mezi nimiž má své nezastupitelné místo rovněž archeologie, tzv. pojetí syntetické.

Z uvedeného vyplývá, že vzájemný vztah archeologie s antropologií je dnes již ve své podstatě koexistencí. Jde o symbiózu vzájemně se doplňujících odvětví, jejichž předmětem zájmu je člověk a stopy jeho konání v čase a prostoru. Z pohledu antropologie se jedná o fenomény kulturní, z pohledu archeologie o artefakty a z pohledu nás všech o odkazy předků, jejichž význam nespočívá v tom, nakolik jsou vzdáleny v minulosti, ale v odkazu, který zprostředkovávají a informaci, kterou z minulosti přinášejí.

Někteří antropologové namítají, že archeologie: „stále zřetelněji začíná pociťovat nedostatky, respektive omezenost svého badatelského pole“ (Nešpor-Jakoubek 2004, s. 60). Argumentují tím, že pravěká, starověká i středověká naleziště lze prozkoumat a veškeré jimi poskytované informace vyčerpat v omezeném čase. Únik z této situace archeologové podle nich hledají v tendenci směřovat svůj výzkum stále více do současnosti a zajistit tak ustavičné trvání svého oboru. Z pohledu archeologie však musíme dodat, že antropology očekávaná nečinnost archeologie je přinejmenším ještě značně vzdálená. Badatelské pole archeologie je v podstatě neomezené, jeho hranice určuje lidská kultura. Archeologii lze navíc, alespoň zčásti, provozovat i bez artefaktů. Neznamená to však, že by tak projevovala snahu změnit svou podstatu v návaznosti na kulturní antropologii, příp. se do tohoto oboru začlenit (Woitsch 2004, s. 281). Archeologie prochází nezávislým vývojem, spočívajícím v úpravě představ o jejích cílech, předmětu, metodách a prostředcích výzkumu.

V našich podmínkách je poměrně obtížné vést diskusi o vztahu archeologie a antropologie, neboť tyto obory se dosud spíše míjejí (Matoušek 2004, s. 395). Archeologii přiřazujeme k tradičnímu modelu struktury společenských věd, pro který od počátku 90. let 20. století představuje antropologie určitou alternativu. Spolupráce mezi jednotlivými vědními obory, podpořená po roce 1989 také vytvářením mezinárodních vazeb, však poskytuje základ pro případné sblížení zmíněné struktury společenských věd, včetně archeologie, s principy kulturní antropologie.

Další oblastí střetu archeologie s antropologií je požadavek „nové archeologie“ na zkoumání jednoho konkrétního jevu jedinou badatelskou metodou, odděleně od časového průběhu. Podle názoru mnoha antropologů nelze něco takového obhájit, neboť nelze zaručit, že jde stále o stejný jev. Max Weber v této souvislosti zdůrazňoval, že hlavní není studium artefaktů, ale význam, který mají jak pro jednotlivce, tak pro společnost. Archeologie bývá kritizována, že si tuto otázku v jádru neklade. Kulturní antropologové samozřejmě využívají při své práci také archeologické metody, brání se však tomu, aby byl jejich obor na archeologii redukován nebo naopak, aby se archeologové považovali za kulturní či sociální antropology. Popsaný důraz na rozlišování jevů a jejich významů, vycházející z Webera, je z pohledu archeologie poněkud sporný. Měli bychom se zamyslet nad tím, zda je vůbec něco podobného možné, vzhledem ke stáří většiny archeologických objektů (Woitsch 2004, s. 281).

Kulturní antropologii lze obecně vymezit čtyřmi základními principy (Nešpor-Jakoubek 2004, s. 66-69), které se určitým způsobem vztahují k archeologii (Matoušek 2004, s. 404):

1. Stacionární terénní výzkum: z pohledu antropologie se jedná o dlouhodobý pobyt výzkumníka uvnitř studované skupiny. Badatel využívá převážně metody přímého a zúčastněného pozorování. Důležité je osvojení si jazyka daného společenství. Cílem takového pobytu je primárně shromažďování dat, ne jejich interpretace. Co se týče archeologie, její prameny jsou vždy terénní povahy. Na rozdíl od antropologa se však archeolog v terénu pohybuje v archeologickém odrazu určitého kulturního systému. Přesto, také on musí zvládnout „řeč“ zkoumaných kulturních systémů a sice pozůstatky vědomé i nevědomé neverbální komunikace.
2. Holistické chápání studované skutečnosti: pojmání systému jako celku. Holistické chápání je možné, jen pokud samotný zkoumaný útvar má celostní charakter, tzn. je kulturou či subkulturou ve významu systému v rámci společnosti nebo společensky uspořádaných útvarů se svým vlastním souborem hodnot, jazykem, způsobem života apod. Jednotlivé složky systému musí být navzájem propojeny, vztahy prvku k prvkům ostatním určují jeho význam. Někteří antropologové hovoří o konstitutivním rysu antropologie. Také archeologický pramen má svým způsobem holistický charakter. Představuje ucelený systém kulturních a přírodních prvků. Na jednotlivé komponenty jej archeolog rozkládá až dodatečně.
3. Interdisciplinární přístup: znamená využití všech dostupných metod a výkladových vzorů příbuzných oborů, s cílem komplexního systémového popisu. Právě mezioborová spolupráce spojuje archeologii s kulturní antropologií.
4. Rozlišování emického a etického přístupu: analýza emická spočívá v užívání zúčastněných kategorií při popisu, etická pak studium z pohledu pozorovatele zvenčí, za využití vědecké terminologie a předem daných teoretických schémat. Z povahy archeologického pramene vyplývá, že badatel nemůže překročit meze vnějšího pozorovatele, ačkoliv se bude snažit posouvat hranice možností poznání předmětu svého studia.

Vidíme, že mezi oběma vědními obory nacházíme styčné body. Společný je jim také cíl, kterým je studium člověka a jeho kultury. V jednom případě je zasazeno do současnosti, ve druhém se jedná převážně o kultury minulé. Faktem zůstává, že archeologie má u nás rozhodně rozvinutější tradici, zatímco kulturní či sociální antropologie je oborem poměrně novým. V mezinárodním kontextu však také její kořeny sahají hluboko do minulosti.

ZÁVĚR

Neopomenutelným a nezastupitelným nástrojem poznávání minulosti je archeologie, obor nabízející dokonale propracovaný aparát pro zacházení s hmotnými pozůstatky minulosti. Archeologii, archeologickým pramenům a mezioborové spolupráci archeologie s ostatními humanitními vědami, zejména pak s antropologií jsem se věnovala v této bakalářské práci.

Od samého počátku bylo základním cílem a smyslem archeologie přispět k pochopení současnosti. Odkaz na vlastní minulost je jedním ze základních způsobů, jak posílit svou aktuální pozici a vytvořit si podmínky do budoucna. Všechny minulé generace udělaly pro rozvoj lidského společenství a lidského druhu mnoho. Důležitým přínosem bylo, že se postaraly o četné indicie své doby a jejího vnímání světa. Na nás je, abychom všem těmto odkazům minulosti správně porozuměli, poučili se z nich a předali jejich poselství, společně s poselstvím naší doby, příštím generacím tak, aby je také ony ve své době, s největší pravděpodobností době zcela jiných životních a společensko-kulturních podmínek, nejen beze zbytku správně pochopily, ale mohly jejich odkazu využít ve svém životě.

Oporou tomuto úsilí je právě vzájemný vztah archeologie a antropologie. Ačkoliv se to mnohdy nezdá, jsou oba obory v mnohém provázány a hlavně, sledují společný cíl: zkoumat odvěké lidství v nás, studovat a objasňovat projevy jednoho, neustále se měnícího a vyvíjejícího, a přesto stále téhož života. Života, bez kterého by nebylo ani jeho hmotných či vztahových projevů, ale ani žádných věd a nikoho, kdo by jej mohl zkoumat a pochopit.

Chceme-li něco zažít, nestačí se jen dívat, musíme se stát součástí probíhajícího dění. Tento aspekt nelze upřít antropologii. Chceme-li něco jasně vidět, musíme mít určitý odstup. Ten zase nelze upřít archeologii. Chceme-li však něco skutečně pochopit, potřebujeme nutně obojí. Z této skutečnosti, podle mého názoru, pramení přirozený vztah obou zmíněných vědeckých disciplín. V různých dobách a v kontextu různých, v předchozích kapitolách uvedených, dějinných okolností byl mnohdy modifikován, chápán i zatracován. Na to, proč je tomu právě tak, je jednoduchá odpověď. Pochopení odkazu minulosti je jen v našich rukou. Ve schopnosti vidění okamžiku neopakovatelnosti, prožitku změny světa. Nezáleží na tom, o který okamžik zkoumaných dějin lidského rodu se jedná, neboť každý byl nejdříve budoucností, pak přítomností a nakonec se stal minulostí. Snažíme-li se je zkoumat a porozumět jim, snažíme se vlastně pochopit naplněný čas. Konečným cílem je přijetí sebe sama a kvality prožitku těch našich okamžiků, ke kterým by nemohlo dojít bez pochopení naší minulosti.

Archeologie bude vždy důležitou spojnicí mezi životy našich předků a námi samotnými. Vždy se budou lidé vracet ke své minulosti a budou mít touhu skrze ni porozumět dnešnímu světu. Přestože minulost, jako jakékoliv lidské konání není dokonalá, její pochopení vztahované k našemu dnešnímu životu, o něž se zasloužila zejména archeologie ve spolupráci s antropologií, nám může napomoci k tomu, aby se naše činy posuzované pohledem budoucnosti jevíly jako „o něco dokonalejší minulost“. Dosáhne-li vzájemná archeologicko-antropologická spolupráce tohoto poslání, pak dosáhla cíle.

Závěrem lze říci, že od vzniku archeologie již neplatí dříve obecně rozšířené laické rčení šířící a filosofický názor, že „minulost nemá budoucnost“. Těžištěm mé práce je potvrzení a podpora názoru zcela opačného, dokazujícího beze všech pochybností skutečnost, že „budoucnost minulosti je právě v archeologii přítomnosti“. Právě v tom spočívá její

jedinečná nezastupitelnost a nadčasovost, jež nás posune o krok dále k poznání našich kořenů, sebe sama i našeho místa v procesu civilizačního vývoje lidstva. Připustíme-li nyní, na základě všech předložených informací, teorií a faktů tento názor alespoň jako podnět k zamyšlení, další polemice či odborné tématické diskusi, pak bylo záměru a smyslu práce dosaženo.

Jaký je tedy vlastně vzájemný vztah archeologie a antropologie? Kde přesně se nachází, existuje-li vůbec, ona dělící mez mezi sférami jejich výzkumu? Odpověď na tyto otázky musíme hledat v samé podstatě jejich zájmu. Podstatné však je, že pokračující vzájemná spolupráce archeologie a antropologie bude i v budoucnu prospěšná nejen oběma zmíněným oborům, ale také všem, kterým není lhostejné poznání toho: „Kdo jsme, odkud přicházíme a kam směřujeme?“

LITERATURA

- Bouzek, J. – Kratochvíl, Z. 1994: Od mýtu k logu. Praha: Hermann.
- Budíl, I. T. 1992: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: Triton.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha: Academia.
- Harrison, G. G.- Rathje, W. L. – Hughes, W. W. 1989: Food Waste Behavior in an Urban Population, Applying Anthropology, str. 99 – 104.
- Iggers, G. G. 2002: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě. Praha: Lidové noviny.
- Kottak, C. P. 1974: Cultural Anthropology. New York: McGraw-Hill.
- Malina, J. 1981: Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nehty než za ušima? České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.
- Matoušek, V. – Sýkorová, I. 1998: Společnost a kultura ve světle archeologie. Příspěvek k diskusi o předmětu, prostředcích a metodě archeologického výzkumu, Archeologické rozhledy 50, str. 746 – 771.
- Matoušek, V. 2004: Poznámky ke vztahu archeologie a kulturní / sociální antropologie, Český lid 91, str. 395 – 406.
- Matoušek, V. 2005: Bacín – brána podzemí. Archeologický výzkum pravěké skalní svatyně v Českém krasu. Praha: Agentura KRIGL.
- Murphy, R. F. 1998: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: SLON.
- Nešpor, Z. R. – Jakoubek, M. 2004: Co je a co není kulturní / sociální antropologie?, Český lid 91, str. 53 – 79.
- Neustupný, E. 1986: Nástin archeologické metody, Archeologické rozhledy 38, str. 525 – 548.
- Neustupný, E. 1995: Lidé v dějinách. Pravěk. Praha: Fortuna.
- Novotný, B. a kolektiv 1986: Encyklopédia archeológie. Bratislava: Obzor.
- Petráň, J. a kolektiv 1995: Dějiny hmotné kultury II, část 1. Praha: Ministerstvo kultury ČR a Karolinum.
- Rathje, W. L. 1974: The Garbage Project, Archaeology 27, str. 236 – 241.
- Rathje, W. L. – Murphy, C. 1992: Rubbish! The Archaeology of Garbage. New York: Harper Collins Publisher.
- Schiffer, M. B. 1972: Archaeological context and systemic context, American Antiquity 37, str. 156 – 165.
- Sklenář, K. 2005: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů. Praha: Libri.
- Smetánka, Z. 1987: Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech. Praha: Mladá fronta.
- Sokol, J. 1998: Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů. Praha: Vyšehrad.
- Soukup, V. 1996: Dějiny sociální a kulturní antropologie. Praha: Karolinum.
- Soukup, V. 2000: Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál.
- Woitsch, J. 2004: Nezbyvá než souhlasit!, Český lid 91, str. 279 – 286.